

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE
УНИВЕРЗИТЕТ НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА
SOUTH EAST EUROPEAN UNIVERSITY

FAKULTETI I SHKENCAVE SHOQËRORE BASHKËKOHORE
ФАКУЛТЕТ ЗА СОВРЕМЕНИ СОЦИЈАЛНИ НАУКИ
FACULTY OF CONTEMPORARY SOCIAL SCIENCES

STUDIMET POSTDIPLOMIKE-CIKI I DYTË

TEMA:

**“MARRVESHJA E DEJTONIT: SFIDAT DHE ZGJIDHJA E MUNDSHME E
PROBLEMEVE NDERETNIKE NE BOSNJE E HERCEGOVINE”**

KANDIDATI/JA:
ADELA MURATI

MENTOR:
PROF.DR. ABDULLA AZIZI

Tetovë, Korrik 2022

Përmbajtja:

Abstrakti.....	4
Abstract	6
Hyrje	7
KAPITULLI I	9
ELEMENTET THEMELORE TË MARRËVESHJES SË DEJTONIT	9
1. Natyra e lindjes të Marrëveshjes së Dejtonit.....	9
2. Natyra juridike e Marrëveshjes së Dejtonit	12
3. Struktura dhe përmbajtja e Marrëveshjes së Dejtonit	21
5. Parimet bazë të Marrëveshjes së Dejtonit.....	25
6. Roli i bashkësisë ndërkombëtare në Marrëveshjen e Dejtonit.....	33
6.1 Këshilli për Zbatimin e Paqes	34
6.2 Përfaqësuesi i Lartë për Bosnjë dhe Hercegovinën	38
6.3 Gjykata e Arbitrazhit për Zonën Brcko	41
6.4 Faktorët evropianë	42
6.4.1. Organizimi për Sigurinë dhe Bashkëpunimin Evropian	42
6.4.2. Këshilli i Evropës.....	43
6.4.3. Bashkimi European.....	44
KAPITULLI II :	53
PËRMIRËSIMI KUSHTETUES I BOSNJËS DHE HERCEGOVINËS DHE SHPAKETIMI I MARREVESHJES SË DEJTONIT	53
1.2 Përpyqjet për ndryshimin kushtetues	56
1.3 Ndryshimet kushtetuese të mundshme.....	57
2. Shpaketimi (rihapja) - mohimi i Marrëveshjes së Dejtonit.....	69
Kapitulli III	69
INTERVISTA	69
PERFUNDIMI	72
CONCLUSION.....	73

Deklarata

Une Adela Murati deklaroj se teza është realizuar nga unë dhe se nuk është paraqitur më parë asnjë mbrojtje tjetër të ndonjë diplome apo kualifikimi profesional. Konfirmoj që punimi është imi dhe kudo që përfshihen përsërisht kontributet e tjerve, është bërë përpjekje për ta treguar këtë qartë nëpërmjet fusnotave dhe literatures.

DEKLARATA E LEKTORIT

Unë, Lutfi Rizanaj, me profesion profesor i gjuhës, nën përgjegjësinë morale dhe materiale, më datën 16.05.2022, jap këtë:

Deklaratë

Me të cilën deklaroj se kam lekturuar temën e diplomës me titull "Marrëveshja e Dejtonit, sfidat dhe zgjidhja e mundshme e problemeve ndëretnike në Bosnjë dhe Hercegovinë", të kandidatës Adela Murati.

Prizren, 16.05.2022.

Lutfi Rizanaj

045/238-035

Lutfi.b.rizanaj@gmail.com

Abstrakti

Politika e Unionit Evropian në shteteve Ballkanike ka kaluar nga politika e stabilizimit dhe frenimit në një politikë shumë më ambicioze të ndërtimit të paqes pozitive, e cila përputhet në procesin e zgjerimit të Unionit Evropian. Ai ka lënë të nënkuptohet se, për të rivendosur normalitetin pas një periudhe shkatërrimi dramatik të kapitalit njerëzor dhe ekonomik dhe për të promovuar rivendosjen e një mënyre jetese të ngjashme me Unionin Evropian.

Unioni Evropian ka mbështetur një paqe pozitive të mirëfilltë dhe gjithëpërfshirëse, e cila përfshin pajtimin, respektimin e shtetit të së drejtës, zgjedhje të lira, mundësi të barabarta politike dhe shoqërore, media, pjesëmarrja e shoqërisë civile, rritja ekonomike, do të thotë: jo vetëm duke shprehur fjalë goje për të sjellë paqe, por duke i bërë idetë në praktikë.

Në vitet e '90-ta, Unioni Evropian dhe shtetet anëtare të saj nuk arritën të sigurojnë përfundimin e konfliktit ushtarak dhe gjakderdhjes në Bosnjë dhe Hercegovinë (1992-1996) dhe Kosovë (1999).

Unioni Evropian ishte i papërgatitur për t'i trajtuar këto sfida, kështu që, Kombet e Bashkuara, Shtetet e Bashkuara dhe NATO u detyruan të ndërhyjnë për t'i dhënë fund luftërave.

Megjithëse, shtetet anëtare mbajtën një konsensus të gjerë për vendimet kryesore, ata gjithashtu përballen dhe vazhdojnë të përballen me momente shumë përçarëse (njohja e Kroacisë në vitin 1991 dhe trajtimi i çështjes së statusit të Kosovës që nga viti 1999). Në të njëjtën mënyrë, fuqitë e tjera të mëdha – Shtetet e Bashkuara, Rusia, Turqia dhe Kina të cilat shfaqen të pranishme në një shesh lojërash ndërkombëtare, kanë ushtruar ndikimin e tyre në rajon në vitet e fundit, disa prej tyre edhe në dëm të progresit të Unionit Evropian.

Duke favorizuar një qasje civile që ishte e lidhur me mbështetje të konsiderueshme financiare dhe teknike, por gjithashtu përmes vendosjes së operacioneve të Unionit Evropian për mbështetjen e paqes, Unioni ka shtyrë për demokratizimin dhe qëndrueshmërinë e institucioneve, shoqërive dhe ekonomive të shteteve balkanike.

Abstract

European Union policy in the Balkans contri has shifted from stabilization policies to a much more ambitious policy of positive peace-building, which is in line with the development of EU enlargement. It has a small economy to imply that, to restore normalcy after a dramatic period of human capital and to promote the restoration of a European Union-like life in the European Union has gone beyond disarmament, repairing roads, returning free mountain movements and returning home, first to Bosnia and Herzegovina, then to other parts of the region.

The European Union has supported a genuine and comprehensive positive peace, which includes reconciliation, respect for the rule of law, free elections, equal political and social opportunities, media, civil society participation, economic growth, means: not only expressing by words to bring peace, but by putting ideas into practice.

In the '90s, the European Union and its member states failed to secure an end to the military conflict and bloodshed in Bosnia and Herzegovina (1992-1996) and Kosovo (1999).

The European Union was unprepared to address these challenges, so the United Nations, the United States and NATO were forced to intervene to end the wars. Although member states maintained a broad consensus on key decisions, they also face and continue to face highly divisive moments (recognition of Croatia in 1991 and the handling of the Kosovo status issue since 1999). In the same way, the other major powers - the United States, Russia, Turkey and China - which are present on an international playground, have exerted their influence in the region in recent years, some of them to the detriment of the progress of the European Union.

Although there has been undeniable progress in securing, stabilizing and, to some extent, building and reforming the institutions and economies of the Balkan countries, the positive peace agenda is still far from complete.

Hyrje

Një çerek shekulli i kaluar nga fillimi i luftërave që shkaktuan shpërbërjen e Jugosllavisë, më shumë se 20 vjet nga nënshkrimi i Marrëveshjes së Paqes së Dejtonit dhe pothuajse 20 vjet nga ndërhyrja e NATO-s në Kosovë, rajoni i Ballkanit dhe e ardhmja e tij mbeten akoma çështja e pazgjidhur evropiane. Ballkani Perëndimor, një emërtim gjeopolitik i Unionit Evropian që u krijua për t'iu referuar vendeve të ish-Jugosllavisë përveç Sllovenisë, kanë qenë një terren i gjykimeve dhe i mundësive për Unionin Evropian. Nga njëra anë, është një rajon ku Unioni Evropian është përballur me sfidat e saj më të mëdha të sigurisë politike, por nga ana tjetër, është një rajon që ka detyruar Unionin Evropian të forcojë unionin e saj politik dhe të sigurisë, si dhe të ushqejë potencialin e saj për të qenë një aktor i ndërtimit të paqes dhe stabilitetit në skenën globale.

Në vitet e '90-ta, Bosnja dhe Hercegovina ishte simboli i një dështimi kolektiv, Kosova më vonë u bë katalizator për Politikën e Përbashkët të Jashtme dhe të Sigurisë (CFSP), dhe më pas një terren testimi për paqen e saj të Politikës Evropiane të Sigurisë dhe Mbrojtjes (ESDP, tani CSDP) operacione mbështetëse (gjithashtu në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Maqedoninë e Veriut). Gjatë dy dekadave të fundit, politika e Unionit Evropian për rajonin është zhvendosur nga një axhendë e dominuar nga çështjet e sigurisë që lidhen me luftërat dhe nevojën për stabilizimin pas konfliktit, në atë të ndërtimit të shtetit dhe në një axhendë të përqendruar në perspektivën e pranimit të shteteve të Ballkanit Perëndimor në Unionin Evropian, i cili tani është bërë përbërësi kryesor i agjendës së Unionit Evropian për paqen.

Në prag të shpërthimit të madh, zgjerimi i Unionit Evropian që vërejti të rritet me dhjetë shtete të reja anëtare, Deklarata e Selanikut në qershor të vitit 2003 deklaroi mbështetje të qartë për perspektivën evropiane të vendeve të Ballkanit Perëndimor. Ky ishte një premtim i qartë për të zhvendosur këtë grup të izoluar të vendeve të rrethuara nga Unioni në familjen Evropiane.

Që atëherë, Kroacia u bashkua me Unionin Evropian në korrik të vitit 2013, ndërsa pjesa tjetër e rajonit ka ndërmarrur hapa të ndryshme përparimi drejt anëtarësimit. Serbia dhe Mali i Zi kanë filluar procesin e pranimit në Unionin Evropian, Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut janë kandidatë zyrtarë, ndërsa Bosnja dhe Hercegovina, si dhe Kosova janë kandidatë të mundshëm.

Konsolidimi i përpjekjeve për ndërtimin e paqes – veçanërisht në çështjet e qeverisjes dhe sundimit të ligjit dhe në trajtimin e trashëgimisë që lanë luftërat, është një parakusht themelor për të kaluar nga 'paqja negative' e lidhur me mungesën e luftës, në 'paqen pozitive' që lidhet me heqjen e shkaqeve rrënjësore sistematike të dhunës strukturore.

Kjo lëvizje drejt 'paqes pozitive', e cila mjaft interesante, Johan Galtung, e ka definuar së pari si 'integrimi i shoqërisë njerëzore', ka ardhur të jetë e lidhur ngushtë me progresin që Ballkani Perëndimor bën në rrugën e tyre drejt eurointegrit. Vetë Unioni Evropian e përcakton procesin e zgjerimit si një investim në paqe, siguri dhe stabilitet në Evropë: perspektiva e anëtarësimit në Unionin Evropian ka një efekt të fuqishëm transformues mbi partnerët në proces, duke ngulitur ndryshime pozitive demokratike, politike, ekonomike dhe shoqërore.

KAPITULLI I

ELEMENTET THEMELORE TË MARRËVESHJES SË DEJTONIT

Rendi i përgjithshëm kushtetues dhe sistemi politik i Bosnjës dhe Hercegovinës funksionon brenda kuadrit të kësaj Marrëveshje. Elitat politike qeverisëse janë akoma duke u përplasur rreth kësaj çështje; Çka është Marrëveshja e Dejtonit? Elitat qeverisëse kanë për qëllim të cimentojnë ato interpretime të Marrëveshjes së Dejtonit që u përshtaten modeleve dhe interesave të tyre ideologjike dhe të tilla interpretime t'ia imponojnë publikut shkencor dhe publikut profesional. Elitat qeverisëse nuk pranojnë se ekzistojnë shpjegime të Marrëveshjes së Dejtonit përtej atyre që i përcaktojnë udhëheqësit e tyre partiak. Çdo përpjekje për një interpretim objektiv të Marrëveshjes kërkon distancim nga elitat e partive qeverisëse dhe jo-qeverisëse dhe ne në këtë punim jemi përpjekur që të shkojmë kësaj rruge. Si aspekte themelore në këtë drejtim ne shiquam: natyrën e shfaqjes, natyrën juridike, strukturën dhe përmbajtjen, palët kontraktuese, parimet themelore, rolin e bashkësisë ndërkombëtare dhe qëllimet e Marrëveshjes së Dejtonit.

1. Natyra e lindjes të Marrëveshjes së Dejtonit

Marrëveshja e Dejtonit lindi si sintezë e procesit të përgjithshëm të negociatave që u zhvillua nga muaji shkurt i vitit 1992 deri në dhjetor të vitit 1995. Elemente të caktuara nga një plan u bartën në tjetrën dhe kështu me radhë deri te Marrëveshja e Dejtonit si plan gjithëpërfshirës për Bosnjën dhe Hercegovinën. Marrëveshja e Uashingtonit u bë pjesë integrale e Marrëveshjeve së Dejtonit dhe pushoi së qeni e vlefshme si marrëveshje e veçant dhe nuk mund të shihet jashtë kornizës të Marrëveshjes së Dejtonit. Elementet thelbësore të Marrëveshjes së Dejtonit janë dakordur më herët, gjatë negociatave në Gjenevë dhe Nju Jork, dhe ato u përfshinë gjithashtu në Marrëveshjen e Dejtonit.

Marrëveshjet e Gjenevës dhe Nju Jorkut janë aktet e para të cilat i kanë njohur përfaqësuesit e të tre kombeve në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe në të cilën janë përfshirë edhe parimet nga marrëveshjet e mëparshme, në veçanti vendimet e Grupit të Kontaktit.

Me Marrëveshjen e Gjenevës të 8 shtatorit 1995 janë përcaktuar aranzhimet e parimeve kushtetuese:

1. *Vazhdimësia dhe integriteti i shtetësisë së Bosnjës dhe Hercegovinës si subjekt i njohur ndërkombëtar;*
2. *Përbërja prej Dyentiteteve e Bosnjës dhe Hercegovinës, Republika Srpska dhe Federata e BH-së.*
3. *Përkufizimi territorial i entiteteve në raport 51% për Federatën e BH-së dhe 49% për Republikën Srpska;*
4. *Vendosja e lidhjeve të veçanta dhe paralele me vendet fqinje;*
5. *Entitetet pranojnë obligimin për të aprovuar standardet ndërkombëtare në fushat e të drejtave të njeriut, themelimin e Komisionit për të Drejtat e Njeriut dhe Komisionin për kthimin e refugjatëve;*
6. *Themelimin e ndërmarrjeve të përbashkëta publike;*
7. *Themelimin e Komisioni për Ruajtjen e Monumenteve Nacionale;*
8. *Zgjidhjen e mosmarrëveshjeve me Arbitrazhë.*

Këta elementë të planit të ardhshëm të paqes janë pranuar nga fuqitë e mëdha, shtetet fqinje dhe përfaqësuesit e tre kombeve etnike nga Bosnja dhe Hercegovina. Përmbajtja e marrëveshjes në Gjenevë dëshmon rëndësinë e dy parimeve konstante që nga fillimi i procesit të arbitrazhit: *1. kontinuiteti i shtetësisë së Bosnjës dhe Hercegovinës si subjekt ndërkombëtar dhe 2. decentralizimi i brendshëm i rregullimit shtetëror.* Përveç verifikimit të dy elementeve themelorë të cekura, thelbësore është gjithashtu edhe futja e standardeve ndërkombëtare në fushën e të drejtave të njeriut. Një betejë politike e madhe u zhvillua në negociata rreth rregullimit shtetëror. Pala serbe synonte organizimin shtetëror në baza konfederative mbi parimin se *"entitetet do të përbënin Bosnjën dhe Hercegovinën"*, dhe shteti do të ishte një bashkësi shtetërore e entiteteve. Pala boshnjake tentonte krijimin e formës shtetërore me regjione mbi parimin *"në Bosnjë dhe Hercegovinë do të egzistojnë entitetet"* ku entitetet do të ishin në formën e rajoneve ose

rretheve. As parimi serb - konfederativ dhe as parimi - rajonal boshnjak nuk u pranua, por u përcaktua parimi federal shtetëror i bazuar në formulimin - *“Bosnja dhe Hercegovina do të përbëhet nga dy entitetet”*. Bosnja nuk është krijim i entiteteve dhe entitetet nuk janë krijim i Bosnjës. Marrëveshja e Gjenevës ndryshonte nga plani i Grupit të Kontaktit në disa elemente. Në vend të përcaktimit të mëparshëm territorial (49% Federata e BH, 48% RS dhe 3% Sarajeva) u caktua një ndarje e re në parimin 51% FBH-së dhe 49% RS-së pa një zonë të veçantë të Sarajevës. Në të gjitha planat e ofruara më parë Sarajeva u trajtua si një zonë e veçantë territoriale, e me këtë marrëveshje Sarajeva nuk ishte më një entitet i veçantë territorial. Ishte e qartë se Sarajeva u trajtua si një zonë për "pazar" në mes palëve negociuese. Në negociata të mëtejshme pala serbe mori variantin më të mirë të përkufizimit territorial në raport me planin e Grupit të kontaktit, por e humbi Sarajevën.

Me marrëveshjen e Nju Jorkut të 26 shtatorit 1995 u përmirësua Marrëveshja e Gjenevës në lidhje me institucionet shtetërore:

- 1. Parlamenti i Bosnje dhe Hercegovinës do të përbëhet nga 2/3 e Federatës së BH-së dhe nga 1/3 e Republikës Srpska, mënyra e vendimmarrjes do të jetë me shumicë të kualifikuar përmes vetos së entitetit. Modeli i dy të tretave të vendimmarrjes së Parlamentit nga plani i Grupit të Kontaktit është braktisur.*
- 2. Presidenca do të përbëhet nga tre anëtarë (një serb nga RS-së, një kroat dhe një boshnjak nga Federata e BH-së) do të vendoset me shumicë, por gjithashtu do të ketë një veto mbi interesat vitale nacionale. Konsensusi është reduktuar si një metodë vendimmarrëse në raport me planin e Grupit të Kontaktit*
- 3. Qeveria do të ketë aq ministra sa të jetë e nevojshme. Modeli i kryetarit dhe dy nënkryetarëve është braktisur.*
- 4. Është krijuar Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës në vend të Gjykatës së Unionit.*
- 5. U pranua roli i OSBE -së në zhvillimin e zgjedhjeve demokratike dhe të lira*
- 6. Vëmendje e veçantë kushtetuese i kushtohet parimit të sundimit të ligjshmërisë (zbatimi i të drejtave të njeriut, liria e lëvizjes, kthimi i refugjatëve, liria e fjalës).*

Me marrëveshjet e Gjenevës dhe Nju Jorkut u arritë pajtueshmëria midis të gjitha palëve për çështjet më të rëndësishme shtetërore të Bosnjës dhe Hercegovinës. Harmonizimi i

çështjeve kontestimore para fillimit të negociatave përfundimtare ofroi bazën reale për përfundimin me sukses të procesit të negociatave. Përmbajtja dakorduar e planeve të ofruara më parë janë bashkuar në një tërësi komplekse të Marrëveshjes së Dejtonit. Formalisht, Marrëveshja u finalizua në vjeshtën e vitit 1995, a thelbësisht lindi që nga fillimi i krizës shtetërore në Bosnjë dhe Hercegovinë. Planet e paqes të cilat i përmendëm në mënyra të ndryshme trajtonin të njëjtat çështje - statusin shtetëror dhe organizimin e Bosnjës dhe Hercegovinës. Marrëveshja e Dejtonit përfaqëson një sistem që është në proces dhe në të njëjtën kohë përfaqëson proceset në sistem. Komuniteti ndërkombëtar ka bërë përpjekje të mëdha për të hartuar një marrëveshje të përgjithshme që zgjidh statusin shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës, organizimin e saj të brendshëm dhe funksionimin e pushtetit si dhe ndërtimin e një sistemi politik demokratik. Vlerat dhe normat e së drejtës ndërkombëtare, trashëgimia historike e BH-së, shtetësia e BH-së, statusi i kombeve etnike, të drejtat e njeriut dhe elementë të tjerë janë mbuluar me Marrëveshjen e Dejtonit dhe ndërthuren ndërmjet veti.

Për nga natyra e saj, Marrëveshja e Dejtonit është një sintezë e procesit të arbitrazhit mbi statusin dhe organizimin shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës nga viti 1992 deri në vitin 1995. Grupi i Kontaktit duke vazhduar puna e Konferencës për ish -Jugosllavinë, arriti të harmonizojë Marrëveshjen e Gjenevës dhe Nju Jorkut si bazë të Marrëveshjes së Dejtonit.

2. Natyra juridike e Marrëveshjes së Dejtonit

Natyra juridike e Marrëveshjes është objekt i konflikteve teorike dhe politike. Diskutimet zhvillohen kryesisht rreth pyetjes: *nëse ky është akt ndërkombëtar i të drejtës publike në formën e një traktati, apo është një traktat paqeje me karakter të përkohshëm me të cilin u ndalua lufta?*

Një qasje fillon nga baza që Marrëveshja, sipas formës së saj bënë pjesë në "*Aktet e së drejtës publike ndërkombëtare ... dhe atë në llojin specifik ... dmth. marrëveshjet me të cilin cilë përfundon lufta*".¹ Kjo qasje e cekur kap një nga aspektet e Marrëveshjes me të cilin

¹ Snežana Savić, Konstitutivnost naroda u BiH, Pravni fakultet, Banja Luka, 2000, strana 16

nuk shterohet kapaciteti dhe qëllimi përgjithshëm i saj, sepse përfundimi i luftës ishte vetëm një nga qëllimet e Marrëveshjes (Shtojcat 1-a dhe 1-b). Për përcaktimin e natyrës juridike të Marrëveshjes është gjithashtu i rëndësishëm aspekti i burimeve të saj. Në procesin e negociatave u përfshihën burime të ndryshme dhe kundërshtuese. Serbët kishin kërkesat dhe planet e tyre, kroatët të tyre dhe boshnjakët të tyre dhe të gjithë bënë përpjekje që të përfshinin sa më shumë propozime dhe interesa të tyre në Marrëveshje.

Përveç këtyre burimeve të brendshme, u respektuan edhe normat e së drejtës publike ndërkombëtare, vlerat e Bashkimit Evropian, parimet e OKB-së, interesat e fuqive të mëdha, etj.

I dyti aspekt i rëndësishëm ishte mënyra e miratimit, sepse Marrëveshja ishte një akt i vullnetit të fuqive të mëdha mbi çështjen shtetërore të Bosnjës dhe Hercegovinës dhe vullnetet e tyre të harmonizuara u bënë pjesë e sistemit kushtetues dhe juridik në këtë shtet. Gjithashtu, një karakteristikë e rëndësishme për përcaktimin e natyrës juridike të Marrëveshjes së Dejtonit ishte definimi i kushtetutës së shtetit, si pjesë integrale e Marrëveshjes, me ç'rast edhe dhjetë pjesët e tjera kanë fuqinë juridike kushtetuese. Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovinës, pavarësisht mënyrës së miratimit ka vetitë e një akti të përgjithshëm dhe më të lartë politiko-juridik. Tek Kushtetuta, gjithashtu duhet të kemi parasysh dy aspekte: formalo-juridik dhe përmbajtësor-thelbësor, e teoricienët i theksojnë ndryshe rëndësinë të njërit dhe të tjetërit. *"E ashtuquajtura Kushtetuta e Dejtonit është në fakt, një traktat multilateral ndërkombëtar... . Fakti që një traktat ndërkombëtar është shpallur Kushtetutë nuk e ndryshon karakterin e aktit bazë, traktaktit".*² Me interpretimin e deklaruar formalo-juridik, karakteri i aktit juridik rrjedh nga mënyra si është miratuar, dhe jo nga përmbajtja, qëllimet dhe interesat që i përfshinë. Teoritë e tjera e kuptojnë Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës si *"të imponuar, të dhuruar"* ... e cila *"është vënë në funksion dhe prodhon efekt juridik."*³ Sipas këtij botëkuptimi, Kushtetuta është akt i autorizuar, i dhuruar, i imponuar, por që në Bosnjë prodhon efekt juridik kushtetues. Duhet të kihet parasysh fakti që në kohën e miratimit të Marrëveshjes së Dejtonit egzistonin tre entitete shtetërore nacionale me tre sisteme

² 199 Milijan Popović, Podjela nadležnosti između entiteta i institucija BiH, Naučni skup, Banja Luka, Akademija nauka i umjetnosti RS, 2000, str. 54 200 Rajko Kuzmanović, gore citirano, str. 372

³ Kuzmanovic R.....

kushtetuese dhe se nuk egzistonte asnjë bazë e harmonizuar kushtetuese për miratimin e Kushtetutës të Bosnjës dhe Hercegovinës. Në këtë realitet të cekur arbitrazhi ndërkombëtar ishte i nevojshëm. *"Kushtetuta e BH-se është më shumë një traktat ndërkombëtar ... Për atë nuk u deklaruan as parlamentet e etniteteve dhe as qytetarët e tyre nuk e votuan në një referendum, kështu që nga mënyra e miratimit është "kushtetutë e imponuar".*⁴ Mungesa e deklarimit të qytetarëve dhe parlamenteve të etniteteve ishte për shkak të faktit se ata nuk donin dhe nuk mundën të deklarohen për një Kushtetutë të Bosnjës dhe Hercegovinës, por ata u deklaruan në kuadër të entiteteve të tyre kombëtare. Duke qenë se nuk ishte e mundur të krijohej një bazë e përbashkët kushtetuese, mbi të cilën do të pajtoheshin përfaqësuesit e të tre kombeve, u imponua nevoja që një subjekt jashtë Bosnjës dhe Hercegovinës të miratonte kushtetutën e saj duke arbitruar midis propozimeve kombëtare të ofruara dhe kundërthëse. Procedurat e zakonshme, sipas drejtës kushtetuese, ndiqen formalisht vetëm atëherë kur një marrëveshje politike e subjekteve shtetndërtuese është arritur më parë (baza kushtetuese apo dakordim paraprak) dhe pa këtë kusht procedurat nuk janë të mundshme.

Teoricienët nga populli serb në përgjithësi preferojnë aspektin formal-juridik në miratimin e kushtetutës, kështu që e nxjerrin thelbin e saj nga forma e Kushtetutës. Sipas këtij kuptimi, i cili tani mbizotëron në Republikën Srpska, Marrëveshja e Dejtonit është një traktat ndërkombëtar, si një akt i së drejtës ndërkombëtare publike. Sfondi i kësaj qasje është përpjekje për të krijuar bazën konfederative të shtetit sipas së cilës etnitetet si subjekte të së drejtës ndërkombëtare kanë arritur marrëveshje ndërkombëtare mbi mënyrën e organizimit të një qeverie të përbashkët shtetërore në bashkësinë shtetërore të Bosnjës dhe Hercegovinës. Sipas kësaj teorie, nëse etnitetet janë subjekte shtetndërtuese që kanë lidhur një traktat dhe kanë hyrë në një bashkësi shtetërore, atëherë ata mund të tërhiqen nga bashkësia shtetërore me vullnetin e tyre sovran dhe pastaj Bosnja dhe Hercegovina do të pushonte së ekzistuari. Këto teori janë në linjën e politikës ditore në kuptimin që *"ne do të këmbëngulim vazhdimisht në një rregullim konfederativ derisa të vendoset ai rend dhe pastaj do të shohim se çfarë do të bëjmë tutje"*.

⁴ Gašo Mijanović, Sistem zaštite ustavnosti i zakonitosti u Republici Srpskoj, Naučni skup u Banjoj Luci 1997. godine, Akademija nauka i umjetnosti RS, str. 31

Teoricienët boshnjakë gjithashtu e shohin Marrëveshjen e Dejtonit si një traktat ndërkombëtar, por për arsye krejt të ndryshme. *"Gjeneratorët kryesorë të krizës në Bosnjë dhe Hercegovinë janë vendet fqinje. Prandaj, Marrëveshja e Paqes ka karakterin e një traktati ndërkombëtar të lidhur nga Republika e Bosnjës dhe Hercegovinës, Republika e Kroacisë dhe Republika Federale e Jugosllavisë"*.⁵ Këtu arrijmë te "vogëlsirat" e rëndësishme konstitutive që kanë efekt të gjerë, sepse Bosnja dhe Hercegovina shifet si një subjekt i bashkuar ndërkombëtar i cili ka lidhë një marrëveshje ndërkombëtare me subjektet e tjera ndërkombëtare. Nënshkrimi formal në emër të Bosnjës dhe Hercegovinës nga Alija Izetbegović nuk do të thotë se ai përfaqësonte në mënyrë legjitime të gjithë shtetin, sepse në thelb ai përfaqësonte vetëm interesat e popullit boshnjak. Aktorët e tjerë në Marrëveshje, kroatët dhe serbët nga Bosnja, kishin pikpamje politike të ndryshme dhe kundërshtuese të pikave fillestare. Planet e paqes të arbitrazhit, të cilat i kanë parapri Marrëveshjes së Dejtonit, si negociatorët përfshinin të tre entitetet kombetare si të veçanta nga tre entitetet shtetërore. Bosnja dhe Hercegovina ka pasur një subjektivitet shtetëror ndërkombëtar që nga prilli i vitit 1992, por nuk kishte një entitet shtetëror të vetëm që do të ishte bartës i sovranitetit të brendshëm dhe të jashtëm, dhe kjo është arsyeja pse komuniteti ndërkombëtar komunikonte me disa subjekte etnike-kombëtare. Sipas teoricienëve dhe politikanëve boshnjakë, vendet fqinje identifikohen si gjeneruesit kryesorë të krizës. Duke pasur parasysh se kishte luftë në Bosnjë, sipas teorisë së mësipërme, vendet fqinje janë përgjegjëse për atë luftë. Kur një vend fqinj ishte akuzuar për agresion atëherë edhe një nga popujt në Bosnjë dhe Hercegovinë automatikisht akuzohet për pjesëmarrje në atë agresion. Fakti që Bosnja dhe Hercegovina e zhvilloi prosecin para Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në Hagë kundër Serbisë konfirmon se politikanët dhe teoricienët boshnjakë mohojnë karakterin ndërnacional të luftës së kaluar, duke u përpjekur për ta portretizuar atë si konflikti ndërkombëtar i dy shteteve. Një marrëveshje e lidhur midis disa shteteve si subjekte ndërkombëtare ka karakterin e një marrëveshjeje ndërkombëtare shumëpalëshe, për zbatimin e së cilës është përgjegjësi e autoriteteve kompetente shtetërore që janë nënshkruese të marrëveshjes.

⁵ Kasim Trnka, më sipër., f. 42

Sipas kësaj teorie, Marrëveshja e Dejtonit, si një marrëveshje ndërkombëtare shumëpalëshe, nuk është Kushtetutë, por një akt ndërkombëtar për ndalimin e konfliktit të armatosur dhe stabilizimin e paqes.

Nëse qëllimi i përgjithshëm, "fryma" dhe kapaciteti i Marrëveshjes së Dejtonit, si një traktat ndërkombëtar, ishte vetëm ndalimi i konfliktit të armatosur dhe vendosja e paqes, atëherë Marrëveshja e Dejtonit *është tejkaluar*, sepse paqja është vendosur prej kohësh. Duke pasur parasysh që Marrëveshja është "është tejkaluar", Bosnja ka nevojë për një Kushtetutë "të re" mbi një bazë "funksionale", në baza "qytetare", mbledhjen "mekanike" e "një njeri një votë" (sipas së cilës vendos shumica numerike). Sfondi i kësaj qasje është unitarizmi shtetëror ku entitetet kuptohen si kategori e përkohshme.

Kuptimi i Marrëveshjes së Dejtonit si një traktat ndërkombëtar përjashton tre kombet si subjekte shtetndërtuese nga aspekti i unitarizmit shtetëror. Sipas kësaj teorie, entitetet janë një kategori kalimtare, shtetëndertimi i tre kombeve etnike do të duhej bashkuar në shtetëndertimin e një populli boshnjak që do të identifikohet me shtetin e Bosnjës dhe Hercegovinës.

1. Në vetë titullin e Marrëveshjes së Dejtonit, Marrëveshja Kuadër e Përgjithshme për Paqen në Bosnjë dhe Hercegovinë, u përdor termi agree, agreement - marrëveshje, dhe jo treaty - traktat. Thelbi i Aktit të Dejtonit është marrëveshjeje, ku të tre palët u përpoqën të kapërcenin situatën e konflikteve të ndërsjella. Në Bosnjë dhe Hercegovinë, midis viteve 1990 dhe 1995, aktorët politikë vendas u përpoqën të arrinin një marrëveshje, por dështuan. Përveç pengesave objektive të trashëgimisë historike, një nga arsytet e rëndësishme të dështimit ishte kompleksiteti i çështjes së njohjes ndërkombëtare të Bosnjës dhe Hercegovinës. Ndërmjetësimi i shteteve fqinje nuk ishte i mundur, sepse Kroacia dhe Republika Federale e Jugosllavisë ishin edhe vetë në një konflikt politik. Ndërmjetësimi i Komunitetit Evropian krijoi bazën për arritjen e një marrëveshjeje, por suksesi ishte i përgjysëm, sepse Komuniteti nuk kishte instrumentet për të bindur palët në konflikt për të arritur një marrëveshje.

Me ndërmjetësimin e fuqive të mëdha, u arrit marrëveshja, sepse ato kishin kapacitetin për të bindur palët në konflikt në Bosnjë dhe Hercegovinë që të pranonin Marrëveshjen. Ka pasur marrëveshje të tilla në histori, të cilat ne i quajmë kongrese: Kongresi i Vjenës, Kongresi i Berlinit, etj. Marrëveshja e Dejtonit sipas vet emertimit dhe pjesëmarrësve

është një marrëveshje arbitrazhi i fuqive të mëdha botërore për çështjen shtetërore të Bosnjës dhe Hercegovinës.

2. Termi traktat nënkupton një traktat ndërkombëtar në kuptimin më të ngushtë të fjalës që i nënshtrohet normave të *Konventës mbi të drejtën e traktateve ndërkombëtare*. (*Konventa e Vjenës e vitit 1969*). Konventa përcakton çështje të rëndësishme të lidhjes së traktateve ndërkombëtare: legjitimitetin dhe autorizimin e subjektit për të lidhur traktate, procedurat e lidhjes, strukturën e traktatit, mënyrën e miratimit - ratifikimit, vlefshmërinë e traktatit, rezervat ndaj traktateve, zgjidhjen e kontesteve, interpretimin, anulimin, ndryshimet thelbësore të rrethanave, etj. Marrëveshja e Dejtonit nuk është lidhur sipas procedurave, të normuara me *Konventën për të Drejtën e Traktateve Ndërkombëtare*, dhe nuk i bënë pjesë në këtë llojin e traktateve ndërkombëtare.

3. Sipas *Konventës mbi të drejtën e traktateve ndërkombëtare*, në rast të shkeljes së traktateve ndërkombëtare, njëra nga subjektet (palët nënshkruese) mund të fillojë procedurat para *Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë* në Hagë për kontestin ose interpretimin vendimet e të së cilës janë përfundimtare dhe detyruese për palët në kontest. Ndaj Marrëveshjes së Dejtonit, *Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë* nuk ka juridiksion për të shqyrtuar as zbatimin ose interpretimin e saj, gjë që konfirmon se nuk është një traktat ndërkombëtar si një akt i së drejtës ndërkombëtare publike.

4. Një nga dispozitat thelbësore të traktateve ndërkombëtare është që ato të zbatohen të paktën në territorin e dy shteteve (traktate dypalëshe), dhe në shumicën e rasteve në territorin e disa shteteve (traktate shumëpalëshe). Marrëveshja e Dejtonit këtu thelbësisht dallon nga traktatet ndërkombëtare, sepse ka vlefshmeri vetëm në territorin e Bosnjës dhe Hercegovinës.

5. Në traktatet ndërkombëtare, parimi bazë i zbatimit është *pacta sunt servanda* - traktatet duhet të respektohen, ndërsa zbatimi i Marrëveshjes së Dejtonit sigurohet përmes kuadrit institucional vendor dhe ndërkombëtar. Tek traktatet ndërkombëtare përcaktohen subjektet që do të mbikëqyrin zbatimin e tyre, përcaktohen kompetencat dhe mandati i tyre dhe vendoset kuadri institucional për mbikëqyrjen dhe funksionimin e tyre.

6. Në rastin e traktateve ndërkombëtare, përveç parimeve të paktit sunt servanda dhe rolit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në Hagë, ekzistojnë edhe dispozita kushtetuese të shtetit që traktatet e lidhura ndërkombëtare kanë fuqi dhe detyrim juridik kushtetues të

zbatimit. Në rastin e Bosnjës dhe Hercegovinës, kjo nuk ishte e mundur, pasi Kushtetuta ishte pjesë përbërëse e marrëveshjes, kështu që në kohën e negociatave nuk kishte Kushtetutë të shtetit si një kategori unike;

7. Një traktat ndërkombëtar i bazuar në Konventën mbi Traktatet e së Drejtës Ndërkombëtare paraqet, pak a shumë, një tërësi juridike koherente dhe të saktë, e cila i referohet një fushe të caktuar. Marrëveshja e Dejtonit është një tërësi komplekse me përmbajtje të ndryshme dhe kontradiktore nga fusha: ushtarake, politike, juridike, kushtetuese, shtetërore, civile, kombëtare, kulturore, ndërkombëtare, etj.

Me marrëveshje mbulohen pothuajse të gjitha çështjet e rëndësishme të funksionimit, statusit dhe organizimit të shtetit, të cilat do të ishin më të vështira për t'u arritur me traktatë, sepse për shkak të saktësisë së saj, traktati ka më pak kapacitet sesa marrëveshja.

8. Specifika e Aktit të Dejtonit është se përbëhet nga njëmbëdhjetë pjesë (shtojca), një pjesë (Shtojca Katër) përfaqëson Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës. Fakti që kushtetuta e një shteti u miratua nga subjektet jashtë atij shteti dëshmon se ai shtet nuk ishte sovran, se nuk kishte kushtetutë dhe se nuk kishte organe të autorizuara për të lidhur traktate ndërkombëtare. Një shtet që nuk ka një sistem unik kushtetues dhe juridik për të gjithë territorin dhe nuk ka kontroll mbi të gjithë territorin, nuk është subjekt i vlefshëm në marrëdhëniet ndërkombëtare dhe nuk mund të lidhë traktate sepse nuk ka aftësinë për t'i zbatuar ato. Në nëntor të vitit 1995, Bosnja dhe Hercegovina nuk kishte legjitimitetin dhe kapacitetin për të lidhur traktate ndërkombëtare.

9. Entitetet nuk ishin subjekte ndërkombëtare të njohura dhe nuk mund të lidhnin një traktatë. Ata ishin subjekt i negociatave, por nuk ishin subjekte të kontraktimit. Pa pëlqimin e entiteteve, nuk mund të hartohet dhe zbatohet zgjidhja, por ato nuk kishin subjektivitetin ndërkombëtar për të lidhur traktatë ndërkombëtare.

10. Traktatet ndërkombëtare zakonisht i nënshtrohen ratifikimit nga parlamenti ose monarku, nëse bëhet fjalë për një monarki. Marrëveshja e Dejtonit nuk u ratifikua nga Parlamenti i Bosnjës dhe Hercegovinës për shkak të faktit se ai Parlament u krijua pikërisht me këtë Marrëveshje. Institucionet shtetërore nuk kanë legjitimitetin për të ratifikuar një akt ndërkombëtar në bazë të të cilit ata vetë lindën dhe për këtë arsye Marrëveshja e Dejtonit nuk është një traktat ndërkombëtar, sepse nuk i nënshtrohet ratifikimit.

11. Në procesin e lidhjes së traktateve ndërkombëtare marrin pjesë përfaqësuesit e shteteve dhe ata përfaqësojnë një subjekt unik të vetëm. Në procesin e lidhjes të Marrëveshjes së Dejtonit, Bosnja dhe Hercegovina nuk kishte një subjekt unik të vetëm, por kishte tre subjekte, një për secilin nacionalitet etnik. Përveç tre subjeteve kundërshtuese nga Bosnja dhe Hercegovina, ishin edhe dy shtete fqinje, Kroacia dhe Republika Federale e Jugosllavisë.

12. Edhe pse procesi i negociatave përfshiu zyrtarisht presidentët zyrtarë të Bosnjës dhe Hercegovinës, Jugosllavisë dhe Kroacisë, ai ishte në thelb një proces i dakordimit midis serbëve, kroatëve dhe boshnjakëve, me një rol aktiv të bashkësisë ndërkombëtare. Akti i Dejtonit është një marrëveshje midis tre kombeve në Bosnjë dhe Hercegovinë që është ndihmuar dhe garantuar nga shtetet fqinje dhe fuqitë e mëdha.

Traktatet ndërkombëtare nuk i lidhin kombet, por shtetet dhe organizatat ndërkombëtare, kështu që as në këtë aspekt Marrëveshja e Dejtonit nuk përputhet në normat e Konventës për të Drejtën e Traktateve Ndërkombëtare.

13. Dallimet midis një traktati ndërkombëtar dhe një marrëveshjeje janë gjithashtu të dukshme kur pyetet se cili ishte objekti i Marrëveshjes së Dejtonit. Në rastin e traktatit, objekt i negociatave është një çështje në sferën e marrëdhënieve ndërkombëtare-ndërshtetërore, a në rastin e Marrëveshjes së Dejtonit, objekt i negociatave ishte çështja e statusit dhe organizimit shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës. Objekt i negociatave nuk ishte çështja e marrëdhënieve midis shteteve, por objekt i negociatave ishte situata në një shtet konkret. Përmbajtjet që u negociuan dhe u arbitruan ishin kontradiktore dhe vinin nga disa burime.

Burimi i parë ishte situata reale në terren ku kishte tre entitete shtetërore kombëtare, me një strukturë të ndërtuar kushtetuese që ishin në marrëdhënie lufte. Për të arritur stabilitetin e shtetit, ishte e nevojshme të përfshiheshin entitetet në strukturën e shtetit. Ishte gjithashtu e nevojshme të përfshiheshin interesat e shtetndërtimit të tre kombeve etnike nga Bosnja dhe Hercegovina në organizimin institucional të pushtetit dhe në sistemin politik në përgjithësi.

Zgjidhja është bazuar në rregullimin federal të Bosnjës dhe Hercegovinës, ku tre kombet do të jenë subjekte shtetformuese, a entitetet një nga format e shprehjes dhe realizimit të konstituivitetit të kombeve.

Burimi i dytë formal politik dhe juridik ishte Kushtetuta e Jugosllavisë. Një nga problemet më të mëdha që Bosnja dhe Hercegovina kishte në gjysmën e dytë të vitit 1991 ishte fakti se, ndryshe nga Sllovenia dhe Kroacia, ajo nuk kishte një Kushtetutë në bazë të së cilës mund të shkëputej ligjërisht nga Jugosllavia. Kushtetuta në fuqi e Republikës, si njësi federale brenda Jugosllavisë, nuk siguronte elemente të mjaftueshme për fitimin e pavarësisë. Për shkak të mosekzistimit të Kushtetutës së re, u kundërshtuan kërkesat legjitime të një populli (serbëve) që Bosnja të mbetet ende pjesë e Jugosllavisë dhe kërkesat legjitime të dy popujve të tjerë (kroatëve dhe boshnjakëve) që Bosnja të bëhet shtet i pavarur. Problemi u zgjidh me një kompromis arbitrazhi ku Bosnja bëhet shtet i pavarur, por ndryshon organizimi i saj i brendshëm.

Burimi i tretë ishte numëri i akteve të shtetësisë së Bosnjës dhe Hercegovinës nga viti 1943 deri në periudhën e shpërbërjes së RSFJ -së dhe shpërbërjes së pushtetit shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës. Me vendimet e Frontit Nacional Çlirimtar të B dhe H nga viti 1943 (Mrkonjic Grad) dhe veçanërisht nga viti 1944 (Sanski Most), Bosnja dhe Hercegovina u krijua si një shtet i përbashkët i popujve të barabartë (serbë, kroatë dhe myslimanë - boshnjakë) në bazë të sundimit të ligjit. Në Marrëveshjen e Dejtonit u pranua ky parim themelor i shtetit të Bosnjës dhe Hercegovinës dhe i cili u përfshi edhe në preambulën e Kushtetutës.

Burimi i katërt ishte e drejta publike ndërkombëtare, e cila përfshinte: të drejtat universale të njeriut, ligjin e kodifikuar të Kombeve të Bashkuara dhe të Bashkimit Evropian, veçanërisht vendimet e Arbitrazhit - Komisionit të Badinter-it, propozimet e përfshira në disa akte të propozuara të arbitrazhit, etj.

Në situatën reale të një shteti të ndarë, në të cilin subjektet etnike ishin në konflikt me njëri-tjetrin, përmbajtja e integritetit dhe një faktor që do të mundësonte ringritjen e shtetit dhe një shoqërie demokratike ishin të nevojshme. Bashkësia ndërkombëtare: Bashkimi Evropian, Kombet e Bashkuara, Shtetet e Bashkuara, Rusia dhe pakti i NATO -s janë bërë faktorë të rinj në sëndërtimin e shtetit dhe shoqërisë në Bosnjë dhe Hercegovinë.

Burimi i pestë ishin planet e mëparshme të paqes të propozuara nga përfaqësuesit e Kombeve të Bashkuara, Bashkimit Evropian, Shteteve të Bashkuara dhe Grupit të Kontaktit si zgjidhje e krizës shtetërore në Bosnjë dhe Hercegovinë, në periudhën nga viti 1992-1995.

Tema e negociatave në përfundimin e Marrëveshjes së Dejtonit nuk ishin çështjet e marrëdhënieve ndërkombëtare, por një problem shtetëror-kushtetues në Bosnjë dhe Hercegovinë.

14. Një traktat ndërkombëtar, si person juridik i saktë dhe koheziv, plotësohet dhe ndryshohet në përputhje me dispozitat e vetë traktatit ose në përputhje me normat e Konventës mbi të drejtën e traktateve. Marrëveshja e Dejtonit mund të plotësohet, azhurnohet dhe ndryshohet me pëlqimin e subjekteve shtetërore në Bosnjë dhe Hercegovinë në përputhje me procedurat e shumicës kushtetuese të dy të tretave.

Bazuar në karakteristikat e paraqitura, mund të vërtetohet se Marrëveshja e Dejtonit është për nga natyra e tij juridike një *marrëveshje arbitrazhi ndërkombëtar e fuqive të mëdha mbi statusin dhe organizimin shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës*. Në favor të këtij pretendimi se Akti i Dejtonit është një marrëveshje arbitrazhi ndërkombëtar, dhe jo një traktat, mund të mbështetet nga fakti se Marrëveshja e Dejtonit përfshin subjektet e zbatimit të tij, si pjesë integrale e tij. Ndryshe nga traktatet, të cilat lidhen në përputhje me normat e Konventës mbi të drejtën e traktateve ndërkombëtare, marrëveshjet e paqes të arbitrazhit i bashkon përmbajtjet e marrëveshjes dhe faktorët e zbatimit të saj në një tërësi të vetme. Bashkimi Evropian, Kombet e Bashkuara dhe aktorë të tjerë në Marrëveshjen e Dejtonit e panë aspektin e zbatimit të Marrëveshjes po aq të rëndësishëm sa edhe përmbajtjen e tij të harmonizuar. Pas nënshkrimit të Marrëveshjeve të Dejtonit në Ohajo, në Londër u themelua Konferenca e Zbatimit të Paqes, e cila ishte pasardhëse e Konferencës së vitit 1992 për ish -Jugosllavinë. Në mbledhjen e saj më 8 dhe 9 dhjetor në Londër, Konferenca u riemrua Këshilli për Zbatimin e Paqes, i cili u bë faktori kryesor në zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit.

3. Struktura dhe përmbajtja e Marrëveshjes së Dejtonit

Marrëveshja e Dejtonit përbëhet nga: a) parimet bazë të miratuara në Gjenevë dhe Nju Jork, b) Marrëveshja Kuadër e Përgjithshme për Paqen në Bosnjë dhe Hercegovinë, c) njëmbëdhjetë shtojca (Kushtetuta e BiH si aneksi i katërt)⁶ dhe d) Marrëveshja për

⁶ Marrëveshja për Aspektet Ushtarake; Marrëveshja për vijën kufitare midis njësive; Marrëveshja Zgjedhore; Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovinës; Marrëveshja e Arbitrazhit.

nënshkrimin e Marrëveshjes së Përgjithshme Kuadër. Sipas përmbajtjes së Marrëveshjes së Dejtonit, Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovinës mund të kuptohet si Kushtetutë në kuptim më të ngushtë dhe më të gjerë. Në kuptim më të ngushtë, është Aneksi 4, e në një kuptim më të gjerë Kushtetuta e BH-se përbëhet nga të njëmbëdhjetë anekset. Karakteri procedural i Marrëveshjes së Dejtonit është i qartë në kuptimin që me kalimin e kohës të gjitha anekset (përveç të dhjetit) do të përfshihen në Shtojcën 4, e cila do të përfaqësonte Kushtetutën e re të azhurnuar të Bosnjës dhe Hercegovinës.

Përveç shtojcave të mësipërme, Marrëveshja përfshin edhe Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe Protokollet e saj, e cila është drejtpërdrejt e zbatueshme dhe ka epërsi juridike në lidhje me ligjet e tjera (Neni II, paragrafi 2 i Kushtetutës së BH). Duke qenë se Gjykata për të Drejtat e Njeriut në Strasburg është pjesë përbërëse e Konventës, atëherë aktgjykimet e kësaj gjykate kanë fuqi juridike kushtetuese në Bosnjë dhe Hercegovinë, si dhe norma të tjera të Konventës. Pjesë përbërëse e Marrëveshjes së Dejtonit janë edhe Marrëveshjet Shtesë për të Drejtat e Njeriut nga katërmëdhjetë konventa ndërkombëtare dhe një Karte që do të zbatohet në Bosnjë dhe Hercegovinë. Nga struktura e saj, Marrëveshja e Dejtonit është një sintezë e normave të së drejtës vendore dhe ndërkombëtare dhe përfshin akte të rëndësishme ndërkombëtare për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut. Pjesa e theksuar e së drejtës ndërkombëtare në përmbajtjen e përgjithshme të Marrëveshjes gjithashtu rezulton në praninë e fortë të subjekteve të bashkësisë ndërkombëtare në funksionimin e sistemit politik në Bosnjë dhe Hercegovinë.⁷

4. Palët në negocimin, inicimin, nënshkrimin dhe zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit

Procesi i negocimit. Në procesin e negociatave nga viti 1992 deri në 1995, subjektet e negociatave mund të klasifikohen në tre grupe. Grupi i parë përbëhej nga përfaqësues të serbëve, kroatëve dhe boshnjakëve nga Bosnja dhe Hercegovina, të cilët performuan me

⁷ Popovic dhe Lukic, Documents Dayton - Paris, "Institute for International Law and International Business Cooperation", Banja Luka, 1997.

statuse të ndryshme formale në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës dhe në nivelin e entiteteve dhe bashkësive kombëtare. Grupi i dytë përbëhej nga shtetet fqinje të Republikës Federale të Jugosllavisë (Serbia dhe Mali i Zi) dhe Kroacia, të cilat kishin ndikim të serbët dhe kroatët në Bosnjë dhe Hercegovinë. Grupi i tretë ishte bashkësia ndërkombëtare: Komuniteti Evropian, OKB, Shtetet e Bashkuara, Grupi i Kontaktit (SHBA, Rusia, Gjermania, Franca, Britania e Madhe).

Parafirimi dhe nënshkrimi ishin dy faza të të njëjtit proces, por ato duhet të merren parasysh veçmas për të kuptuar pyetjen se cilët ishin subjektet - "Palët" në parafirimin dhe nënshkrimin e Marrëveshjes së Dejtonit.

Parafirimi

Në parafirimin e Marrëveshjes Kornizë të Përgjithshme për Paqe në Bosnjë dhe Hercegovinë në Dejton më 21 nëntor 1995, grupi parë dhe i dytë të negociatave vepruan në bashkarisht. Presidenti i Serbisë përfaqësoi Serbinë, Jugosllavinë dhe serbët nga Bosnja dhe Hercegovina, të cilët më 29 gusht 1995, i deleguan atij autoritetin për t'i përfaqësuar ata në negociatat e Dejtonit dhe për të parafituar Marrëveshjen. Presidenti i Kroacisë përfaqësoi Republikën e Kroacisë dhe jozyrtarisht popullin kroat në Bosnjë dhe Hercegovinë. Kryetari i Presidencës së BH-se Alija Izetbegović përfaqësoi formalisht Bosnjën dhe Hercegovinën dhe boshnjakët nga BH, por gjithashtu përfaqësoi indirekt edhe Federatën e BH. Delegacioni i BH ishte i përbërë nga dy delegacione, Federata e BH dhe Republika e BH. Përbërja e mësipërme e delegacioneve konfirmon se entitetet nuk ishin subjekte në negociatat e Dejtonit. Në Dejton, delegacionet e dy entiteteve Republika Srpska dhe Federata e BH-se, nuk negociuan si dy shtete, si dy entitete, dhe nuk lidhën marrëveshje ndërkombëtare me të cilën do të formonin bashkësinë shtetërore të Bosnjës dhe Hercegovinës. Në negociatat e Dejtonit, entitetet nuk kishin statusin e një subjekti shtetëror, por zyrtarët e entiteteve ishin pjesë e delegacioneve të përbashkëta të RF Jugosllavisë dhe Republikës së Bosnjës dhe Hercegovinës. Marrëveshja Kornizë e Përgjithshme për Paqen rendit Republikën e Kroacisë, RF të Jugosllavisë dhe Republikën e Bosnjës dhe Hercegovinës si "Palë" në fjalinë e parë, dhe ata nënshkruan Marrëveshjen e Dejtonit më 21 nëntor 1995. Përveç tre palëve, deshmitar ishin edhe BE, Rusia, Shtetet

e Bashkuara, Gjermania, Franca dhe Mbretëria e Bashkuar. Përveç Marrëveshjes Kornizë të Përgjithshme, të tre palët parafiruan gjithashtu Marrëveshjen për nënshkrimin e Marrëveshjes së Përgjithshme Kornizë. Bazuar në përmbajtjen e Marrëveshjes së parafiruar të 21 Nëntorit, mund të argumentohet se parafirimi kishte rëndësinë e pranimi. (Neni I i Marrëveshjes për parafirimin e Marrëveshjes së Dejtonit, neni III i referohet mundësisë së rinumerimit të aneksit, por pa ndryshuar përmbajtjen). Nuk janë sentitetet Palë që kanë lidhur marrëveshjen dhe që marrin përsipër ta nënshkruajnë atë si të tilla. Palë u përcaktohen disa subjekte të tjera që përfaqësojnë entitetet dhe ato marrin përsipër të nënshkruajnë të gjitha pjesët e marrëveshjes në Paris dhe marrin përsipër në emër të entiteteve që ata gjithashtu do të nënshkruajnë marrëveshjen në Paris pa modifikim.

Nënshkrimi

Palët (Kroacia, BiH dhe RF Jugosllavia) dhe entitetet që ata përfaqësojnë (Republika Srpska dhe Federata e BH-se) kanë marrë përsipër të nënshkruajnë Marrëveshjen në Paris në përmbajtjen e inicuar në Dejton më 21 nëntor pa ndryshime, me përjashtim të rinumërimit teknik të mundshëm. *"Parafirimi i sotëm i secilit bllok për nënshkrimin e Marrëveshjes Kornizë të Përgjithshme për Paqen në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe anekset e saj shpreh pëlqimin e Palëve dhe entiteteve që ata përfaqësojnë për t'u obliguar me ato marrëveshje."*⁸ (Neni II i Marrëveshjes e parafirimit/ fillestare/ inicuese) Entitetet (Republika Srpska dhe Federata e BH-se) shfaqen si nënshkruese të njëmbëdhjetë shtojcave të Marrëveshjes së Dejtonit, por Bosnja dhe Hercegovina gjithashtu shfaqet si nënshkruese të anekseve.⁹

Palët që nënshkruan anekset e Marrëveshjes së Dejtonit në Paris janë *Republika Srpska, Federata e BH-se dhe Bosnja dhe Herzegovina*. Nga njëmbëdhjetë shtojcat e Marrëveshjes së Dejtonit, vetëm shtojcat mbi Arbitrazhin në kontestet midis entiteteve (Shtojca 5) dhe Themelimi i Korporatave të Përbashkëta (Aneksi 9) janë nënshkrues

⁸ Popovic Vitomir, Vladimir Lukic, Dayton-Paris, "Instituti për të Drejtën Ndërkombëtare dhe Bashkëpunimin Ndërkombëtar të Biznesit", Banja Luka, 1997, f. 132 dhe 133

⁹ SHTOJCA 1. A dhe B të nënshkruara nga: Republika e BiH, Republika e Kroacisë, FR Jugosllavia, Federata e BiH dhe Republika Srpska.

entitetet pa BH, e në anekset e tjera janë nënshkruesit e tre Palëve (Bosnje dhe Hercegovina, Republika Srpska dhe Federata e Bosnje dhe Hercegovinës). Entitetet u bënë subjekte - palë gjatë nënshkrimit të Marrëveshjes në Paris më 15 dhjetor 1995, por ata nuk ishin vetëm, sepse përveç tyre, Bosnja dhe Hercegovina ishte gjithashtu si një "Palë". Entitetet me nënshkrimet e tyre nuk vendosën për Marrëveshjen por pranuan detyrimet për ta respektuar dhe zbatuar atë siç ishte rënë dakord në Dejton.

Zbatimi i Marrëveshjes

Subjektet ndërkombëtare që krijuan Marrëveshjen e Dejtonit dhe ishin dëshmitar me nënshkrimin e tyre formuan Konferencën - Këshillin për Zbatimin e Paqes në Londër prej 8 - 10 dhjetor, me çka institucionalizuan mbikëqyrjen ndërkombëtare ndaj zbatimit të Marrëveshjeve së Dejtonit.

5. Parimet bazë të Marrëveshjes së Dejtonit

a) Parimi i paqes. Qëllimi kryesor i Marrëveshjes së Dejtonit ishte vendosja e paqes dhe stabilizimi i sigurisë në Bosnjë dhe Hercegovinë.

Vendosja e paqes. Për të arritur paqen, me Marrëveshje u përcaktua roli i IFOR-it.¹⁰

* IFOR ka përfaqësuar forcën ndërhyrëse shumëkombëshe të përbërë nga 32 shtete, kryesisht anëtare të NATO-s, por edhe nga shtetet të tjera joanëtare, dhe këto forca u krijuan me Rezolutën e Këshillit të Sigurimit. Ky komponent ushtarak operoi me ligjimitetin e Kombeve të Bashkuara gjatë viteve 1995 dhe 1996 në një kapacitet prej rreth 60.000 trupash ushtarësh. IFOR zëvendësoi forcën e mëparshme të UNPROFOR-it, e cila kishte funksionuar që nga viti 1992 në bazë të Rezolutes së Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara.¹¹ Komandantit të IFOR-it iu dha autoriteti të ishte interpretuesi suprem i pjesës ushtarake të Marrëveshjes së Dejtonit. IFOR ka vepruar në bazë të kompetencave që i janë dhënë në Shtojcën 1A - Çështjet Ushtarake (Neni XII, Shtojca 1 A). Që nga viti 1996, roli i IFOR -it është marrë nga SFOR-i¹², i cili vazhdoi të siguronte

¹⁰ Forcat Zbatuese - IFOR

¹¹ United nation protection force-UNPROFOR

¹² The stabilisation forces-SFOR

paqe dhe siguri nga viti 1996 deri në vitin 2004. Roli dhe përgjegjësitë e SFOR -it u marën nga EUROFOR¹³ që nga dhjetori i vitit 2004. Në periudhën e kaluar, kapacitetet ushtarake të ushtrive të huaja janë zvogëluar dhe roli i forcave të brendshme ushtarake dhe të sigurisë në Bosnjë dhe Hercegovinë është forcuar, të cilat së bashku me forcat e huaja sigurojnë paqen dhe sigurinë në këtë vend.

* NATO¹⁴ kishte një rol në vendosjen e paqes si një organizatë e veçantë e cila ishte nën komandën e Këshillit të Organizatës së Paktit Verior të Atlantikut në Bruksel. Marrëveshja përcaktonte marrëveshjen e nënkuptuar të "Palëve" që NATO mund të vendosë forcat e saj në Bosnjë dhe Hercegovinë.

Një Marrëveshje mbi Statusin e Anëtarëve të Paktit të NATO -s në BiH u nënshkrua midis Paktit të NATO-s dhe Republikës së Bosnjës dhe Hercegovinës.¹⁵ Subjektet e tjera dhanë deklarata me shkrim në të cilat ata morën përsipër të mbështesin Marrëveshjen midis paktit të NATO-s dhe Bosnje Hercegovinës.¹⁶ Përveç marrëveshjeve të lartpërmendura të NATO-s, aleanca nënshkroi gjithashtu edhe marrëveshje speciale me Republikën e Kroacisë dhe Republikën Federale të Jugosllavisë. NATO veproi në bazë të marrëveshjeve të lidhura me BH, me të cilat të dy entitetet dhe të dy vendet fqinje morën obligime me shkrim. Me marrëveshja gjithashtu u përcaktua se forcat e shteteve të tjera mund të veprojnë në Bosnjë dhe Hercegovinë me qëllim që të sigurojnë paqen, por në bazë të një marrëveshjeje me paktin e NATO-s.

Për të siguruar paqen në Bosnjë dhe Hercegovinë ishte i nevojshëm stabiliteti në marrëdhëniet midis Republikës Federale të Jugosllavisë, Kroacisë dhe Bosnje e Hercegovinës. Për këtë qëllim, u arrit një Marrëveshje e Veçantë e Stabilizimit Rajonal¹⁷, e cila përfshinte aktivitete për të forcuar sigurinë, besimin, kontrollin e armëve dhe shkëmbimin e informacionit. Palët ranë dakord të kryejnë veprimtari dhe masa për

¹³ European forces-EUROFOR

¹⁴ North atlantic treaty organization

¹⁵ Marrëveshjen nënshkroi përfaqësuesi i NATO-s dhe përfaqësuesit e kryesise se BeH

¹⁶ Deklaraten e nënshkroi S. Miloshevic ne emer te SFRJ, Mate Granic per Kroacine dhe Kreshimir Zubak dhe Jandranko Prlic ne emer te BeH.

¹⁷ Nënshkruan BeH, Kroacia, SFRJ dhe republika Srpska

ruajtjen e stabilitetit dhe sigurisë rajonale në bashkëpunim me Organizatën për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë - OSBE.¹⁸

* Statusi i Forcave të Armatosura të Bosnjës dhe Hercegovinës.

Forcat e armatosura në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk ekzistonin në kohën e nënshkrimit të Marrëveshjes së Dejtonit, sepse kishte tre ushtri: Ushtria e Republikës Sërbska, Ushtria e BiH dhe Këshilli Kroat i Mbrojtjes. Marrëveshja e Dejtonit përcakton në mënyrë indirekte ekzistencën e forcave të armatosura të unifikuara të Bosnjës dhe Hercegovinës. Normat kushtetuese nuk deklarojnë drejtpërdrejt ekzistencën e një force të vetme të armatosur, por deklarojnë një komandë të vetme civile mbi forcat e armatosura. Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovinës, Kushtetuta i jep asaj autoritetin për të komanduar forcat e armatosura "Çdo anëtar i Presidencës do të ketë komandë civile mbi forcat e armatosura" (Neni V, pika 5, paragrafi (a) i Kushtetutës së BiH - Shtojca 4). Dispozita për komandën civile mund të interpretohet në mënyrë të paqartë, me pyetjen: kush kishte komandën ushtarake, kush mund të urdhëronte përdorimin e formacioneve ushtarake? Nëse Presidenca e BiH mund të urdhërojë kolektivisht ose individualisht përdorimin ushtarak të forcave të armatosura. Presidenca kishte autoritetin, si komandant civil, të formonte një Komitet të Përhershëm për Çështjet Ushtarake që do të koordinonte të gjitha aktivitetet e forcave të armatosura në BiH, dhe anëtarët e Presidencës ishin anëtarë të Komitetit.

Operacioni i forcave të armatosura përcaktohet në mënyrë që "Të gjitha forcat e armatosura në Bosnjë dhe Hercegovinë do të veprojnë në përputhje me sovranitetin dhe integritetin territorial të Bosnjës dhe Hercegovinës" (Neni V, pika 5, paragrafi a - pjesë). Presidenca u përcaktua si komandanti më i lartë civil dhe koordinatori i forcave të armatosura, por pa autoritet për përdorimin e tyre ushtarak. Nga ana tjetër, mandati i IFOR ishte të ruante paqen, që do të thotë se çdo aktivitet i forcave të armatosura në BiH duhej të ishte në përputhje me këtë mandat. Duke pasur parasysh se dy ushtritë e veçanta ishin nën komandën e institucioneve të njësisë, Marrëveshjet pranuan detyrimet e mëposhtme: "Asnjë entitet nuk do të kërcënojë përdorimin e forcës ose përdorimin e forcës kundër një entiteti tjetër dhe në asnjë rrethanë forcat e armatosura të ndonjë entiteti nuk do të hyjnë ose banojnë territorin e një entiteti tjetër pa pëlqimin e Qeverisë së atij

¹⁸ OSBE-1994

entiteti dhe Presidencës së Bosnjës dhe Hercegovinës."¹⁹ Pakti i NATO-s funksiononte nën një mandat të përcaktuar dhe brenda IFOR-it shumica e anëtarëve ishin nga kjo Aleancë në mënyrë që NATO të kishte kontroll ushtarak mbi të gjitha forcat e armatosura në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe asnjë autoritet të mos kishte autoritet të përdorte forcat e armatosura pa pëlqimin e Aleancës.

Duke ushtruar mandatin e një misioni paqeruajtës, pakti i NATO -s ka luajtur një rol kyç në reformimin e forcave të armatosura në Bosnjë dhe Hercegovinë bazuar në dy elemente;

1. Asnjëra nga tre ushtritë nuk e mbajti ose trashëgoi legjitimitetin e ushtrisë shtetërore, kështu që ushtria shtetërore u bë një institucion i ri që kapërceu dhe bashkoi tre ushtritë kombëtare.

2. Njohja e tre ushtrive kombëtare si një faktor në zbatimin e paqes nënkuptonte njohjen indirekte se një luftë ndëretnike po zhvillohej në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe se ushtritë ekzistuese ishin ushtri kombëtare. Forcat e armatosura të përbashkëta kanë ruajtur një formë të caktuar të ruajtjes së identitetit kombëtar në organizatë (tre batalione kombëtare, të cilat kanë të drejtë të trashëgojnë traditën e ushtrive kombëtare). Pas dhjetë vjetësh të vendosjes së paqes dhe stabilizimit rajonal në Bosnjë dhe Hercegovinë, forcat e armatosura janë reformuar. Miratimi i Ligjit për Mbrojtjen²⁰ në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës krijoi një sistem të unifikuar mbrojtës dhe formoi një forcë të armatosur të unifikuar në funksion të ruajtjes së paqes, sovranitetit dhe integritetit territorial të Bosnjës dhe Hercegovinës. Pas miratimit të ligjit të përmendur, parlamentet e njësisë shfuqizuan Ligjin për Mbrojtjen e Republikës Srpska dhe Ligjin për Mbrojtjen e Federatës së Bosnjës dhe Hercegovinës. Pas miratimit të Ligjit për Mbrojtjen dhe krijimit të një sistemi të unifikuar mbrojtës, përfaqësuesit e Bosnjës dhe Hercegovinës nënshkruan Marrëveshjen Kuadër me NATO-n mbi Partneritetin për Paqen. Plani i Veprimit për Anëtarësim-AP Plani i Veprimit për Anëtarësim-MAP. Presidenca e BiH ka marrë një

¹⁹ Popovic-Lukic str.83-84

²⁰ Ligji për mbrojtjen e BiH, dhoma e përfaqësuesve me date 28.09.2005 ndërsa dhoma e popujve me 5.10.2005

vendim për të krijuar një marrëdhënie të re - më të lartë kontraktuale me Paktin²¹, i cili përfaqëson një kandidaturë të mundshme për pranim.

Në situatën aktuale, përfaqësuesit e Republikës Sërbska po heqin dorë gjithnjë e më shumë nga integrimi në NATO dhe po solidarizohen me neutralitetin ushtarak të Serbisë. Përfaqësuesit e Federatës së BiH janë boshnjakë dhe veçanërisht kroatët për integrimin në Bosnjë dhe Hercegovinë në NATO. Anëtarësimi i Bosnje -Hercegovinës në paktin e NATO -s po bëhet një çështje gjithnjë e më e vështirë politike, sepse për shkak të natyrës së tij, ky problem është i vështirë të zgjidhet me kompromis. Ose BiH do të bëhet anëtare e paktit të NATO -s ose nuk do të bëhet. Rruga e mesme mund të jetë të mbetet në status quo ku Bosnja dhe Hercegovina nuk është në NATO, por NATO është në Bosnjë dhe Hercegovinë si garantuese e paqes. Serbët kanë një të drejtë legjitime të mos anëtarësohen në NATO, por boshnjakët dhe kroatët gjithashtu kanë të njëjtën të drejtë legjitime për t'u bashkuar me NATO -n. Sido që të zgjidhet kjo çështje, NATO mbetet në Bosnjë dhe Hercegovinë për të kryer një mision paqeruajtës për sa kohë që Marrëveshjet e Dejtonit janë në fuqi.

b) Parimi i barazisë së tre popujve komb-ndërtues. Aneksi i katërt përcakton barazinë e boshnjakëve, kroatëve dhe serbëve si popuj përbërës. Në parathënie, tre popujt përmenden si subjekte përbërëse të cilët, me pëlqimin e tyre, miratojnë Kushtetutën. Instrumentet e mbrojtjes së interesave vitale dhe barazisë së tre kombeve etnike janë ndërtuar në organizimin e institucioneve shtetërore dhe në Parlamentin e BH-se (Dhoma e Popujve dhe Dhoma e Përfaqësuesve) ato vendosin me një shumicë të cilësuar të përcaktuar me Kushtetutë. Në Presidencën e Bosnjës dhe Hercegovinës, ekziston një institut i vetos së entitetit që mund të inicohet nga një anëtar i Presidencës. Pas ndryshimeve kushtetuese nga viti 2002, parimi i barazisë së popujve u përcaktua në Kushtetutën e entiteteve dhe kantoneve dhe u institucionalizua në organizimin e pushtetit shtetëror. Marrëveshja e Dejtonit e vlerësoi parimin e AVNOJ të BH-se që "*Bosnja dhe Hercegovina nuk është as myslimane, as serbe e as kroate, por është gjithashtu serbe, kroate dhe myslimane*". Sovraniteti është i përbashkët për të tre kombet etnike dhe ata janë të barabartë në organizimin dhe ushtrimin e pushtetit shtetëror. Tre kombet etnike janë subjekte shtet-formuese të Bosnjës dhe Hercegovinës e jo dy entitete. Asambleja

²¹ Perpara presidences se BeH aplikimin e dorezoi anetar i presidences Zelko Komsic ne vitin 2009.

Parlamentare e BH-se nuk ka Dhomë të Entiteteve, por Dhomën e Popujve. *"Zyrtarët e emëruar në pozitat e institucionet të Bosnjës dhe Hercegovinës, në përgjithësi, do të përfaqësojnë popujt e Bosnjës dhe Hercegovinës ..."*²² Bosnja dhe Hercegovina është shtet i decentralizuar me qëllim që me këtë organizim të sigurojë barazinë e tre popujve shtetndërtues.

c) *Parimi i sundimit të të drejtave të njeriut.* Me marrëveshjen e Dejtonit u përcaktuan të drejtat e njeriut si një vlerë sovrane. Duke pasur parasysh që të gjitha të drejtat e njeriut ishin të rrezikuara në konfliktin e armatosur ndëretnik, ishte e nevojshme të krijohej një sistem i ri, më i sigurt që do të siguronte mbrojtjen e të drejtave të njeriut në disa elemente: 1. Normat ndërkombëtare të të drejtave të njeriut (Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe të gjithë Protokollet e saj) zbatohen drejtpërdrejt si norma kushtetuese dhe kanë epërsi mbi ligjet e tjera (Kushtetuta e BH, Neni II); 2. Aneksi i Kushtetutës rendit aktet e kodifikuara ndërkombëtare mbi ushtrimin dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut të cilat janë detyruese për institucionet e Bosnjës dhe Hercegovinës në të gjitha nivelet;²³ 3. Anekset 6 dhe 7 përcaktojnë të drejtat e njeriut, në veçanti të drejtat e refugjatëve; 4. Në Gjykatën Kushtetuese, tre anëtarë emërohen nga Kryetari i Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, të cilët, ndër të tjera, janë të fokusuar në ushtrimin dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Normativisht, të drejtat e njeriut janë vendosur si një kategori vlerash sovrane, pushteti shtetëror nuk mund t'i anulojë, zvogëlojë ose rrezikojë ato në një mënyrë legale.

Të drejtat e njeriut iu nderlidhen në organizimin e shtetit dhe sistemit politik, dhe burimin e tyre e kanë në vlerat e përgjithshme dhe universale të qytetërimit që janë mbi interesat e veçanta të shtetit. Përmes përmbajtjes së të drejtave të njeriut dhe zbatimit të drejtpërdrejtë të normave të kodifikuara ndërkombëtare dhe epërsisë së tyre, në raport me ligjet e tjera, është vendosur parimi i sundimit të ligjit, dhe Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës ka juridiksion në mbrojtjen dhe realizimin e të drejtave të njeriut.

²² Aneks IV I Kushtetutes se BeH, neni 9 (3)

²³ Ketu jane numeruar Konventat per mbrojtjen e personave gjata luftes

Reforma e gjyqësorit dhe krijimi i gjyqësorit dhe zyrës së prokurorit në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës lindi nga nevoja për të realizuar parimin e sundimit të ligjit, i cili e ka bazën e tij kushtetuese në Nenin II të Kushtetutës së Bosnjës dhe Hercegovinës . Sundimi i ligjit, në thelb neni i dytë i Kushtetutës, duhet të jetë i njëjtë në territorin e të gjithë Bosnjës dhe Hercegovinës dhe në të gjitha nivelet e pushtetit shtetëror. Të gjitha institucionet e qeverisë shtetërore në nivel entiteti dhe në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës janë të detyruara të respektojnë sundimin e ligjit si norma dhe vlera sovraane pa diskriminim. Ky parim vlen edhe për të gjitha njësitë ndërkombëtare në Bosnjë dhe Hercegovinë, sepse normat e kodifikuara ndërkombëtare të të drejtave të njeriut kanë epërsi edhe mbi fuqitë e tyre. Ushtrimi i sundimit të ligjit është një problem në Bosnjë dhe Hercegovinë, sepse ky parim shkelet nga subjektet vendore dhe të huaja. Garancia kushtetuese e të drejtave të njeriut është elementi më i rëndësishëm i sundimit të ligjit, por nuk është i mjaftueshëm pa mekanizma të fortë institucionalë për realizimin e tyre.

d) Parimet e interpretimit dhe zbatimit. Këshilli i Zbatimit të Paqes dhe Bordi Drejtues, si organ ekzekutiv i tij, mbikëqyr zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit. Këshilli është formë institucionale e veprimit të fuqive të mëdha, të cilët ishin faktorët kryesorë në përfundimin e Marrëveshjes së Dejtonit dhe aktorëve të tjerë të rëndësishëm ndërkombëtarë. Sipas Shtojcës 10, Përfaqësuesi i Lartë është interpretues i Marrëveshjes në terren dhe institucionit përgjegjës për zbatimin e saj, dhe ai përfaqëson organin ekzekutiv të Këshillit të Zbatimit të Paqes. Në Shtojcën 4 (të Kushtetutës së BH-se), organi i interpretimit dhe zbatimit është Gjykata Kushtetuese, kështu që në praktikë lind një problem: Kush është interpretuesi suprem i Kushtetutës së BH-se, Gjykata Kushtetuese apo Përfaqësuesi i Lartë? Gjykata Kushtetuese e BH është interpretuesi suprem i Kushtetutës dhe Përfaqësuesi i Lartë nuk ka të drejtë të interpretojë dispozitat e Aneksit 4 ndryshe nga interpretimet e Gjykatës Kushtetuese. Interpretuesi suprem i pjesës ushtarake të Marrëveshjes (Shtojca 1) ishte Komandanti i IFOR -it, pastaj Komandanti i SFOR-it dhe tani Komandanti i EUFOR-it.

Interpretuesi suprem i Aneksit 10 - roli i Përfaqësuesit të Lartë, është Këshilli i Zbatimit të Paqes, e interpretuesi suprem i tërë Shtojcave të tjera është Përfaqësuesi i Lartë, dhe ai, së bashku me Këshillin e Zbatimit të Paqes, interpreton dispozitat e Përgjithshme

Marrëveshja Kornizë. Interpretimi i Marrëveshjes së Dejtonit kryhet nga disa subjekte, secila brenda kompetencave të veta. Problemi i marrëdhënies midis Përfaqësuesit të Lartë dhe Gjykatës Kushtetuese të BH-se lind kur Gjykata Kushtetuese duhet të vlerësojë nëse disa vendime - akte të Përfaqësuesit të Lartë janë në përputhje me Kushtetutën.

Kur Përfaqësuesi i Lartë e mbështet vendimin e tij në juridiksionin e përgjithshëm të Marrëveshjes së Dejtonit dhe në anekse jashtë kushtetutës, atëherë Gjykata Kushtetuese nuk ka juridiksion, pasi juridiksioni i saj është i kufizuar nga aneksi i katërt. Nëse Përfaqësuesi i Lartë do të merrte një vendim në bazë të një norme specifike nga Kushtetuta e BH-se, atëherë Gjykata Kushtetuese do të ishte kompetente për të vlerësuar kushtetutshmërinë e normës së miratuar.

e) *Parimi i arbitrazhit.* Arbitrazhi përcaktohet si një model për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve midis entiteteve në Aneksin II (arbitrazh mbi statusin dhe territorin e komunës së Brçkos) dhe në Aneksin V, në të cilin entitetet morën përsipër të zgjidhin çdo mosmarrëveshje përmes arbitrazhit. Parimi i arbitrazhit u zbatua gjithashtu në zgjidhjen e linjës ndër-entitete në Sarajevë. Me pranimin e arbitrazhin si model për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve, entitetet kanë pranuar gjithashtu edhe vendimet që dalin nga procedurat e arbitrazhit. Këto vendime janë të detyrueshme për entitetet dhe kanë epërsi mbi legjislacionin e tyre si akte të së drejtës ndërkombëtare. Entitetet nuk kanë nën juridiksionin e tyre të drejtë të ndryshojnë përmbajtjen e vendimeve të marra nga arbitrazhi. Për shembull, Republika Srpska dhe Federata e BH-se nuk kanë të drejtë të ndryshojnë individualisht ose bashkërisht përmbajtjen e Vendimit Përfundimtar të Arbitrazhit për Brçkon, pasi ky vendim mund të ndryshohet vetëm me një vendim të ri të gjykatës së arbitrazhit.

f) *Parimi i ruajtjes së shtetit.* Modalitetet e riorganizimit të brendshëm të Bosnjës ishin të ndryshme, por pavarësia, integriteti territorial dhe subjektiviteti ndërkombëtar i shtetit mbetën elementë të pandryshuar të procesit të përgjithshëm. Të gjitha planet e propozuara, përveç atyre të Oven-Stoltenberg-ut, bazoheshin në parimin e ruajtjes së Bosnje dhe Hercegovinës si shtet.

Në preambullen e Kushtetutës, popujt konstitutiv (përfaqësuesit e tyre të autorizuar) pranuan detyrimin për t'iu "*përmbajtur sovranitetit, integritetit territorial dhe pavarësisë politike të Bosnjë dhe Hercegovinës në përputhje me të drejtën ndërkombëtare*".

Kushtetuta përcakton vazhdimësinë e pavarësisë dhe integritetit territorial të Bosnjës dhe Hercegovinës: *"kontinuiteti i Republikës së Bosnjës dhe Hercegovinës ... do të vazhdojë ekzistencën e saj ligjore sipas së drejtës ndërkombëtare si një shtet me një strukturë të brendshme të ndryshuar ..."* (Neni I të Kushtetutës). Qëndrueshmëria e Bosnjës si shtet, përveç njohjes ndërkombëtare, varet nga pranimi i shtetit nga popujt e tij. Baza e qëndrueshmërisë kushtetuese për ruajtjen e shtetit varet nga qëndrimi i tre kombeve etnike ndaj Bosnjës dhe Hercegovinës.

Kur popujt kanë sovranitet të përbashkët, ai është i pandashëm dhe një ose dy popuj nuk mund ta përdorin atë veç e veç në mënyrë separate. Konstituiviteti - shtetësia janë të barabartë, kështu që nuk ka dominim të një bashkësie etnike mbi tjetrën, dhe bashkëjetesa e përbashkët dhe demokracia konsociative bëhen një formë e domosdoshme e mbajtjes së shtetit. Nëse etnitetet do të ishin bartës të sovranitetit, ata në një moment do të përfitonin nga kjo pronë dhe do të shkëputeshin nga shteti, me ç' do të prishej shteti. Nëse institucionet në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës do të ishin bartës të sovranitetit, ato do të mund të zvogëlonin statusin dhe kompetencat e entiteteve përmes ndryshimeve kushtetuese. Fuqia shtet-formuese e të tre kombeve etnike, të cilat përcaktohen me kushtetutë, nënkuptojnë se këto kombe kanë të drejtë të ushtrojnë të drejtat e tyre, por në të njëjtën kohë do të thotë edhe detyrim të tyre për të siguruar mbajtjen e shtetit.

6. Roli i bashkësisë ndërkombëtare në Marrëveshjen e Dejtonit²⁴

Me rolin e bashkësisë ndërkombëtare nënkuptojmë proceset dhe format e përgjithshme të veprimit të faktorëve ndërkombëtarë me qëllim të zgjidhjes së krizës shtetërore në Jugosllavi dhe Bosnjë dhe Hercegovinë. Komuniteti ndërkombëtar ka luajtur një rol kyç në procesin e përcaktimit të statusit shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës në disa faza. Faza e parë ishte ndërmjetësimi, ku palëve në konflikt iu ofruan shërbime të mira, ndërmjetësim dhe modele për tejkalimin e krizës. Fillimisht, ky angazhim mbuloi të gjithë territorin e Jugosllavisë (Konferenca për Jugosllavinë), dhe pas shpërbërjes së saj në vitin 1992, angazhimi ndërkombëtar u përqëndrua në Bosnjë dhe Hercegovinë në kuadër të Konferencës për ish -Jugosllavinë.

²⁴ Roli i NATS-s ne "Parimet e Marreveshjes se Dejtonit-parimi i paqes"

Faza e dytë përfshinte një proces të kombinuar të shërbimeve të mira dhe arbitrazhit në periudhën nga viti 1992 deri në 1995, kur palëve ndërluftuese në Bosnjë iu ofruan disa variante të planeve të paqes (Kutiljero, Vens-Oven, Owen-Stoltenberg, Marrëveshja e Uashingtonit, plani i Grupit të Kontaktit).

Faza e tretë ka të bëjë me procesin e përfundimit të Marrëveshjes së Dejtonit, me çka marrëveshjet e Gjenevës dhe Nju Jorkut në shtator të vitit 1995 paraqiten bazën dhe pjesën përbërëse e saj. Kjo fazë ishte vendimtare, sepse u vendos paqja, u riorganizua shteti dhe u krijuan kushte për ndërtimin e një sistemi politik demokratik.

Faza e katërt përfshin zbatimin e Marrëveshjes së vitit 1995, në të cilën komuniteti ndërkombëtar veçoi në disa forma.

6.1 Këshilli për Zbatimin e Paqes

Këshilli i Zbatimit të Paqes (PIC) u krijua në Londër më 8 dhe 9 dhjetor 1995 dhe përfshinte Grupin e Kontaktit të zgjeruar me aktorë të tjerë ndërkombëtarë (përfshirë rreth 50 shtete dhe organizata ndërkombëtare). Për aktivitete më operacionale, u formua një Bord Drejtues²⁵ – Steering Board si një organ ekzekutiv i Këshillit, i cili përfshin: SHBA, Rusinë, Britaninë e Madhe, Francën, Italinë, Japoninë, Kanadanë, Gjermaninë, Presidencën e BE-së, Përfaqësuesin e Komisionit Evropian dhe Turqia si përfaqësuese e organizatave të vendeve islamike. Objektivi kryesor i Këshillit dhe Bordit Drejtues është zbatimi i Marrëveshjes së Dejtonit dhe këto organe punojnë së bashku me Përfaqësuesin e Lartë.

Kur merren parasysh çështjet e rëndësishme të zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit, Bordi Drejtues mbledhet në nivelin e ministrave të jashtëm.²⁶

²⁵ Anetare të Këshillit drejtues janë: SHBA, Rusia, Britanija e Madhe, Gjermania, Kanada, Franca, Kanada, Japonia, përfaqësues të BE-së (Komisionit Evropian), dhe si përfaqësues i shteteve islamike - Turqia

²⁶ Në Këshillin ministror u mbajt mbledhje në Firence në Qershor 1996, pastaj në Londër Dhjetor 1996 dhe Sintrimaja 1997.

Të paktën dy herë në vit, dhe zakonisht çdo tre muaj, Bordi Drejtues mbledhet në nivelin e drejtorëve politikë dhe diskuton çështjet dhe proceset aktuale në zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit.

1. Pjesë e shteteve anëtare të Këshillit ishin edhe nënshkrues - garantues të Marrëveshjes së Dejtonit, si: SHBA, Rusia, Gjermania, Franca, Britania e Madhe dhe Presidenca e Bashkimit Evropian. Subjekti që është nënshkrues dhe garantues i Marrëveshjes ka të drejtën dhe detyrimin të mbikëqyrë zbatimin e saj. Forma e këtij mbikëqyrjeje të vazhdueshme të dëshmitarit - garantit është Këshilli për Zbatimin e Paqes dhe pasqyron karakterin arbitrar të Marrëveshjes së Dejtonit. Nëse do të ishte një traktat ndërkombëtar, atëherë Këshilli për Zbatimin e Paqes nuk do të ekzistonte;

2. Këshilli për Zbatimin e Paqes pasoi Konferencën për Jugosllavinë (ka operuar nga shtatori 1991 deri në gusht 1992), e cila u pranua nga të gjitha palët si një formë e ndërmjetësimit ndërkombëtar në krizën jugosllave. Pas shpërbërjes së Jugosllavisë, Konferenca vazhdoi të funksionojë si Konferencë për ish-Jugosllavinë dhe u përqëndrua kryesisht në krizën shtetërore në Bosnjë dhe Hercegovinë. Pas nënshkrimit të Marrëveshjeve të Dejtonit, Konferenca për ish -Jugosllavinë u shndërrua në Konferencë për Zbatimin e Paqes, në thelb Konferencë e Zbatimit të Marrëveshjeve të Dejtonit. Në takimin e Londrës prej 8-10 dhjetor 1995, emri i konferencës u ndryshua në këshill, dhe kështu lindi Këshilli për Zbatim të Paqes. Këshilli nuk ishte një organ ad hoc i krijuar për të imponuar një protektorat, por një pasardhës i Konferencës për ish - Jugosllavinë. Nga pesë "anëtarët e perhershëm të Këshillit të Sigurimit të Kombeve të Bashkuara", katër janë në Këshillin dhe Bordin Drejtues (të gjithë përveç Kinës).

Turqia përfaqëson Organizatën e Vendeve Islamike (57 vende të botës islame). Institucionet e Bashkimit Evropian përfaqësojnë 28 vendet e Evropës. Numri i shteteve të përfshira në punën e Këshillit dhe Bordit Drejtues konfirmon besueshmërinë e angazhimit të bashkësisë ndërkombëtare në Bosnjë dhe Hercegovinë;

3. Këshilli lindi nga natyra arbitrarë e Marrëveshjes së Dejtonit, pasi ishte e nevojshme të zgjidhej çështja e zbatimit të saj. Cili subjekt do të mbikëqyrte zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit nëse nuk do të kishte Këshill dhe Bord Drejtues?

a) Elitat politike në pushtet në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk do të ishin në gjendje ta bënë këtë, sepse ata nuk mund të arrinin vet një marrëveshje paqeje dhe të harmonizonin

statusin dhe organizimin shtetëror të Bosnjës dhe Hercegovinës pa ndërmjetësimin e bashkësisë ndërkombëtare. Fakti që elitat politike në pushtet, pas 27 vjetësh nga nënshkrimi i Marrëveshjes së Dejtonit, nuk mund të bien dakord për çështje të rëndësishme shtetërore, konfirmon se subjektet vendore nuk mund të jenë garant të zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit. Për shkak të mospajtimit të elitave kombëtare në pushtet, mungonte zbatimi i Aneksit II të Kushtetutës së Bosnjës dhe Hercegovinës.²⁷

b) Vendet fqinje Serbia dhe Kroacia gjithashtu nuk do të ishin në gjendje të monitoronin zbatimin e paqes, sepse gjatë krizës shtetërore në Bosnjë dhe Hercegovinë ata ishin të përfshirë drejtpërdrejt dhe indirekt dhe kishin interesa politike. Vendet fqinje janë gjithashtu nënshkruese të Marrëveshjes së Dejtonit, por nuk janë anëtarë të Këshillit të Zbatimit të Paqes dhe Bordit Drejtues të tij. Serbia dhe Kroacia kanë kompetencë si nënshkruese në tre aspekte: 1. të ndikojnë tek serbët dhe kroatët për të zbatuar Marrëveshjen e Dejtonit, 2. të kujdesen për statusin e serbëve dhe kroatëve në aspektin e barazisë së tyre, dhe 3. të respektojnë dhe ndihmojnë integritetin territorial dhe kushtetues të Bosnjës dhe Hercegovinës si shtet i pavarur. Serbia gjithashtu ka të drejtën shtesë për lidhje speciale dhe paralele me entitetin e Republika Srpska, por brenda integritetit territorial dhe kushtetues të Bosnjës dhe Hercegovinës.

c) Kombet e Bashkuara nuk mund të jenë garantuesi ligjor i Marrëveshjes së Dejtonit, pasi ky akt nuk është miratuar brenda organeve të tij, Këshillit të Sigurimit dhe Asamblesë së Përgjithshme.

d) Komuniteti Evropian - Bashkimi mori pjesë në procesin e arbitrazhit dhe propozoi Planin Cutilier, por në Marrëveshjen e Dejtonit ishte një nga subjektet, kështu që kjo bashkësi shtetërore nuk mund të ishte si e vetme garant dhe mbikëqyrës i zbatimit të Marrëveshjes.

Nga karakteri arbitrazhit i Marrëveshjes së Dejtonit doli nevoja për të formuar një subjekt të veçantë për të mbikëqyrur dhe lehtësuar zbatimin e tij. Ky subjekt duhej të bashkonte: legalitetin, legjitimitetin, efikasitetin dhe aftësinë për të siguruar zbatimin e

²⁷ Aneks II Aranzhmani kalimtar si shtese e Aneks IV definohet Komisuioni i perbashket i perkohshem qe pala e R. Srpska, Federata BeH dhe R Bosnja e Hercegovina do te formojne nje komision perj 8 anetaresh.

Marrëveshjes, dhe këto karakteristika i posedonin vetëm fuqitë e mëdha që hartuan Marrëveshjen e Dejtonit.

Formimi i Këshillit të Zbatimit të Paqes në Londër, pas parafirimit dhe para nënshkrimit të Marrëveshjes së Dejtonit, nënkuptonte marrëveshjen e nënkuptuar të nënshkruesve - "Palëve" që Këshilli për Zbatimin e Paqes është pasardhës i Konferencës për ish - Jugosllavinë dhe përfaqëson vazhdimësinë e angazhimit ndërkombëtar.

Këshilli për Zbatimin e Paqes nxori rekomandime, udhëzime, parime, propozime me qëllim të zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit.

* Konferenca Ministrore mbi Zbatimin e Paqes në Londër (8-9 Dhjetor 1995) riafirmoi rolin koordinues të Përfaqësuesit të Lartë, por në të njëjtën kohë krijoi autoritetin e tij për të bërë rekomandime për autoritetet e Bosnjës dhe Hercegovinës në kontekstin e zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit.

* Në Takimin Ministror të Bordit Drejtues të Këshillit të Zbatimit të Paqes në Sintri (30 maj 1997), u forcua roli i Përfaqësuesit të Lartë, veçanërisht në aspektet e mëposhtme: ndikimi në emërimin e Ambasadorve të BH; ndikimi në nxerrjen e ligjeve; autoritet për të pezulluar ose ndaluar çdo rrjet ose program mediatik nëse gjykon se aktivitetet e tij janë në kundërshtim ose dëmtojnë frymën ose normën e Marrëveshjes së Dejtonit.

Me autorizimet nga Sintra, Përfaqësuesi i Lartë ishte në gjendje të ushtronte kontroll mbi aktivitetet e mediave, të merrte vendime dhe të ndikonte në punën e ekzekutivit dhe organeve të tjera shtetërore. Ky ishte fillimi i rritjes së autorizimeve të tij.

* Në Konferencën Ministrore të Bonit të Këshillit për Zbatimin e Paqes (10 Dhjetor 1997), Përfaqësuesi i Lartë mori mbështetje për mandatin e tij dhe Këshilli i dha atij kompetenca shtesë për të zbatuar Marrëveshjen e Dejtonit, e njohur si autorizimet e Bonit²⁸. Miratimi i autorizimeve Shtesë për Përfaqësuesin e Lartë, ishte në funksion të përmbushjes së mandatit të Këshillit për Zbatimin e Paqes, që kjo është zbatimi i Marrëveshjes së Dejtonit dhe ndërtimi i sistemit ligjor dhe politik në Bosnjë dhe Hercegovinë në përputhje me atë marrëveshje. Duke rritur kompetencat e Përfaqësuesit të Lartë, Këshilli i Zbatimit të Paqes i ka deleguar atij disa nga kompetencat e tij në mënyrë

²⁸ Përfaqësuesi i lartë ka të drejtë të sjell masa të perkoshme të cilat hyjnë në fuqi kur palet nuk mund të vijnë në marrëveshje

që të ndikojë në mënyrë më efektive në zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit, e cila është një kompetencë thelbësore e Këshillit.

* Në Konferencën Ministrore të Këshillit për Zbatimin e Paqes në Madrid në dhjetor 1998, përfundimet e Konferencës së Bonit u konfirmuan dhe u përcaktuan prioritet e reja në zbatimin e Marrëveshjes: çështjet e refugjatëve, sundimi i ligjit, sistemi ligjor, çështjet ushtarake, siguria , Brčko, çështjet e suksesionit të RSFJ -së dhe integritet të Bosnje dhe Hercegovinës në Bashkimin Evropian. Konferenca e Madridit është domethënëse për shkak të vendimit mbi krijimin e një gjykate në nivelin e Bosnje dhe Hercegovinës në mënyrë që të arrihet sundimi i ligjit. Në Konferencën Ministrore në Bruksel në maj 2000, u vertetua mbështetja për mandatin e Përfaqësuesit të Lartë dhe u konfirmuan autorizimet e tij të Bon-it.

6.2 Përfaqësuesi i Lartë për Bosnjë dhe Hercegovinën²⁹

Në Marrëveshjen e Dejtonit, kompetencat e Përfaqësuesit të Lartë përcaktohen në Aneksin e Dhjetë. Përfaqësuesi i Lartë popozohet nga Bordi Drejtues i Këshillit të Zbatimit të Paqes dhe konfirmohet nga Këshilli i Sigurimit i OKB -së. Përfaqësuesi i Lartë nuk ka kompetencë mbi aspektet ushtarake të zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit dhe bashkëpunon me NATO-n dhe EUFOR -in në këtë fushë. Republika e Bosnjës dhe Hercegovinës, Republika e Kroacisë, Republika Federale e Jugosllavisë, Federata e BH dhe Republika Srpska janë palë nënshkruese të Aneksit për Përfaqësuesin e Lartë. Në nenin I, “Palët bien dakord që zbatimi i aspekteve civile të një zgjidhjeje paqësore do të përfshijë një gamë të gjerë aktiviteteve, duke përfshirë vazhdimin e ndihmës humanitare për aq kohë sa është e nevojshme; rindërtimin e infrastrukturës dhe rindërtimin ekonomik; krijimin e institucioneve kushtetuese dhe politike në Bosnjë dhe Hercegovinë; përmirësimi i respektimit të të drejtave të njeriut dhe kthimi i personave të zhvendosur

²⁹ Kete funksion e kane ushtruar Bildt Karl (1995-1997); Karlos Westendorp(1997-1999); Wolfgang Pertic(1999-2002); Paddy Ashdown(2002-2006); Kristian Schwartc (2006-2007); Mirislav Lajcak (2007-2009); Valentin Inzko (2009-...)

dhe refugjatëve; dhe mbajtja e zgjedhjeve të lira dhe të drejta.³⁰ Marrëveshja përcakton një kuadër të gjerë veprimesh për zbatimin e Marrëveshjeve të Dejtonit dhe roli i Përfaqësuesit të Lartë është pikërisht zbatimi i Marrëveshjes. Në shikim të parë, mandati i Përfaqësuesit të Lartë ishte të mbikëqyrte, koordinonte, lehtësonte, merrte pjesë, të caktoj udhëzime, të ndihmonte institucionet në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Palët. Sidoqoftë, elementët e mandatit të tij fshehin elementë që do të vlerësohen më tej nga Konferenca e Bonit. Në zbatimin e pjesës civile të marrëveshjes, detyrimet e Përfaqësuesit të Lartë janë të gjera, kështu që pritet që ai duhet të ketë fuqinë dhe kapacitetin për të zbatuar ato detyrime. Themelimi i institucioneve kushtetuese dhe politike është veçanërisht i rëndësishëm, sepse në mënyrë që Përfaqësuesi i Lartë të veprojë në këtë fushë, atij i duhen kompetenca adekuate për shkak të kompleksitetit të çështjes. Nevoja për të rritur fuqinë dhe kapacitetin politik theksohet veçanërisht kur has në vështirësi në kryerjen e mandatit të tij. Hipotetike se njeriu nuk mund të kryejë mandatin e tij, sepse nuk ka autorizim, rrisim autorizimet e tij në mënyrë që ai të përmbushë mandatin e tij. Kompetencat pasuese të Bonit u bazuan në kompetencat ekzistuese të Përfaqësuesit të Lartë, por u forcuan dhe u rritën më tej. Pasiviteti i institucioneve të pushtet vendor në ushtrimin e kompetencave të tyre ka krijuar hapësirë për ndërhyrjen e Përfaqësuesit të Lartë. Palët janë të detyruara nga Marrëveshja të bashkëpunojnë plotësisht me Përfaqësuesin e Lartë dhe stafin e tij (neni IV). Autorizimet shtesë të Përfaqësuesit të Lartë janë dhënë për t'i përdorur ato kur është e nevojshme, kur është e nevojshme të miratohet një ligj që shteti të funksionojë, kur elitat qeverisëse në Bosnjë nuk mund të bien dakord për ligjin. Ligjet e imponuara do të kenë një rëndësi të përkohshme derisa autoritetet në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës të arrijnë një marrëveshje dhe të miratojnë vetë ligjin në përputhje me kompetencat e tyre kushtetuese.

Pas marrjes së autorizimeve të Bonit, përfaqësuesit e lartë i përdorën ato, veçanërisht Wolfgang Petritsch dhe Paddy Ashdown: ata imponuan ligje dhe bënë lustracionin e zyrtarë politikë. Në vitin 2005, Përfaqësuesi i Lartë i nderroi më shumë se 50 zyrtarë të Partisë Demokratike Serbe në Republikën Srpska. Në këtë mënyrë, ai ndikoi në zgjedhjet e ardhshme, pasi dobësoi njëren parti dhe forcoi partitë të tjera. Çështja e justifikimit,

³⁰ Vitomir P., Lukic V., "Dejton-Pariz", Institut za medzunardonom parvo i megunarodnu poslovnom saradnju, Banja Luka, 1997. Aneks 10 str.122

qëndrueshmërisë dhe ligjshmërisë së autorizimeve të Bonit u diskutuan gjithashtu në seancën e Asamblesë Parlamentare të Këshillit të Evropës.³¹ Imponimi i ligjeve dhe lustrimi i zyrtarëve politikë thelluan konfliktet ndëretnike. Serbët besonin se lustracioni ishte drejtuar kundër tyre në favor të boshnjakëve, dhe përsëri në Republikën Srpska, Partia Demokratike Serbe konsideroi se lustracioni ishte drejtuar kundër kësaj partie në mënyrë që të ndihmonte Aleancën e Social Demokratëve të Pavarur.

Si pjesë e shqyrtimit të situatës së përgjithshme kushtetuese dhe politike në Bosnjë dhe Hercegovinë, Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës miratoi një Rezolutë mbi "Forcimin e Institucioneve Demokratike në Bosnjë dhe Hercegovinë". Me rezolutë kërkohej që Komisioni i Këshillit të Evropës për Demokraci dhe Ligj (Komisioni i Venecias) të japë mendimin profesiona për çështjet kushtetuese dhe rolin e Përfaqësuesit të Lartë, veçanërisht në aspektin e autorizimeve të Bonit. Komisioni i Venecias ka hartuar një "Opinion mbi Situatën Kushtetuese në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe autorizimet e Përfaqësuesit të Lartë". Qendrimi bazë i Komisionit të Venecias mund të reduktohet në tezën "sa më shumë kompetenca kushtetuese të jetë e mundur për institucionet shtetërore në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës dhe sa më pak rol Përfaqësuesit të Lartë".³² Pozicioni i Komisionit të Venecias është i qartë se duhet bartur autorizimet kushtetuese nga entitetet në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës. Për forcimin shtesë të institucioneve shtetërore në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës, arsyet e dhëna janë se shteti me strukturën dhe fuqitë aktuale kushtetuese nuk ka kapacitet për të kryer rolin e tij ndërkombëtar. Duke marrë parasysh rolin e Përfaqësuesit të Lartë, Komisioni i Venecias vlerësoi kompetencat e tij në Bon dhe imponimin e ligjeve si një masë të nevojshme dhe të justifikuar përkohësisht gjatë një periudhe kohore dhe mori pikëpamjen se institucionet legjislative vendore duhet të miratojnë ligje dhe jo Përfaqësuesi i Lartë.

Komisioni e lidhi reduktimin e kompetencave të Përfaqësuesit të Lartë me reformën kushtetuese në Bosnjë dhe Hercegovinë si dy procese të ndërvarrura. Në procesin e zvogëlimit të rolit të Përfaqësuesit të Lartë, Bordi Drejtues i Këshillit të Zbatimit të Paqes

³¹ Ansambleja Parlamentare e Keshillit te Evropes ne mbledhjen e 23 Qershor 2004 ka sjelle Rezolute 1384 per fuqizimin e institucioneve demokratike ne BeH.

³² Opinioni per gjendes kushtetutese ne BeH dhe autorizimet e perfaqesuesve te larte, komisioni i Venecias 11 mars 2005, nenet 27-28

në seancën e tij të mbajtur në Bruksel më 26 dhe 27 shkurt 2008, miratoi një akt të njohur më mirë si programi "5 + 2" për mbylljen e Zyrës të Përfaqësuesit të Lartë në Bosnjë dhe Hercegovinë. Elitat qeverisëse në Bosnjë dhe Hercegovinë deri më tani nga shtatë obligime kanë zbatuar dy (nënshkrimi i Marrëveshjes së Stabilizim Asociimit dhe zbatimi i vendimit të Brçkos). Duke pasur parasysh realizimin e kushteve për mbylljen e Zyrës së Përfaqësuesit të Lartë, është e qartë se ato ende nuk janë përmbushur.

Këshilli për Zbatimin e Pages, Bordi Drejtues dhe Përfaqësuesi i Lartë janë një tërësi e harmonizuar që vepron në zbatimin e Marrëveshjes së Dejtonit si pjesë integrale e tij. Sipas përfundimeve të Bordit Drejtues të Këshillit për Zbatimin e Pages dhe opinionit të Komisionit të Venecias, nderprerja e punës e Përfaqësuesit të Lartë kushtëzohet nga aftësia e elitave qeverisëse në Bosnjë dhe Hercegovinë për të qeverisur vendin në mënyrë të pavarur. Derisa të mos realizohet kapaciteti i autoriteteve lokale, është e nevojshme një prani ndërkombëtare në sistemin politik të Bosnjës dhe Hercegovinës.

6.3 Gjykata e Arbitrazhit për Zonën Brcko

Rrethina e komunës së Brčko-s u nda me një vijë demarkacioni e cila lindi nga lufta midis Ushtrisë së Republikës Srpska dhe Ushtrisë së BH-se. Gjatë negociatave në Dejton, nuk u arrit asnjë marrëveshje për statusin e Brçkos dhe kjo çështje u la të zgjidhej përmes arbitrazhit në mënyrën e përcaktuar në Nenin V të Aneksit 2 të Marrëveshjes së Dejtonit.³³ Në arbitrazhin ndërkombëtar, zakonisht janë tre gjyqtarët, ku të dy palët në mosmarrëveshje kanë nga një gjyqtar secili dhe zgjedhin të tretin e zgjedhin së bashku në përputhje me rrethanat. Palët do të bien dakord mbi rregullat sipas të cilave Gjykata e Arbitrazhit do të funksionojë dhe vendos. Kur ata nuk bien dakord për rregullat, atëherë zbatohen disa rregulla të vendosura tashmë nga arbitrazhi, dhe në rastin e Brcko vlejne rregullat e UNCITRAL që u zbatuan si rregulla nga ligji për tregtinë ndërkombëtare të

³³ Vitomir P., Lukic V., Dejtor-Paris, Institut za megunarodno parvo I poslovno saradnja, Banja Luka 1997

miratuara nga Komisioni i OKB -së për Tregtinë Ndërkombëtare. Në rastin e Gjykatës së Arbitrazhit për Brcko-n, një gjyqtar u emërua nga Republika Srpska, një tjetër nga Federata e BH dhe një i tretë si kryesues u caktua nga Presidenti i Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në Hagë me propozimin ose me pëlqimin e dy gjykatave të etiniteteve.

Nëse të dy palët nuk bien dakord që arbitrazhi të bëhet sipas rregullave të UNCITRAL, sipas të cilave është e mundur që Presidenti i Tribunalit të marrë një vendim të tij nëse palët bien dakord, gjë që në fund edhe ashtu ndodhi. Kryesuesi Roberts Owen dha vendimin përfundimtar të arbitrazhit për komunën Brcko.

Specifika e procesit të arbitrazhit për Brcko është gjithashtu në faktin se Tribunali i Arbitrazhit mbetet ende edhe pse vendimi përfundimtar i arbitrazhit është marrë.

Në këtë rast, vendimi përfundimtar nuk e ka statusin e përfundësisë, pasi mund të ndryshohet me një vendim të ri të Tribunalit.

6.4 Faktorët evropianë

Organizata për Sigurinë dhe Bashkëpunimin në Evropë - OSBE, Këshilli i Evropës - KE dhe Bashkimi Evropian - BE.

6.4.1. Organizimi për Sigurinë dhe Bashkëpunimin Evropian

Sipas Marrëveshjes së Dejtonit, OSBE-së iu dha një mandat për të organizuar dhe zhvilluar zgjedhje demokratike dhe të lira. Pas miratimit të Ligjit Zgjedhor në Bosnjë dhe Hercegovinë, procesi zgjedhor nga OSBE -ja kaloi në institucionet në nivel të Bosnjës dhe Hercegovinës dhe entiteteve. Aktivitetet e OSBE -së në Bosnjë dhe Hercegovinë zhvillohen brenda mandatit të saj në fushat e: transparencës dhe kontrollit të armëve, çështjeve ekonomike, ekologjisë, të drejtave të njeriut, të drejtave të pakicave, arsimit, sigurisë, zgjidhjes paqësore të mosmarrëveshjeve, lirisë së medias, zgjedhje të lirë dhe të drejta, ekologjia, lufta kundër korrupsionit, barazia gjinore, administrata, etj.

6.4.2. Këshilli i Evropës

Kjo organizatë ndërkombëtare e shteteve evropiane vepron në fushat e: të drejtave të njeriut, demokracisë, bashkëpunimit, lirisë, kulturës evropiane, sundimit të ligjit, eliminimit të diskriminimit, etj. Veprimi i përbashkët midis Bosnje dhe Hercegovinës dhe Këshillit të Evropës zhvillohet në disa forma. Bosnja dhe Hercegovina, si anëtare e Këshillit të Evropës, ka një delegacion parlamentar në Asamblenë Konsultative të Këshillit të Evropës, dhe vepron përmes këtij institucioni. Asambleja Parlamentare e Bosnje -Hercegovinës zgjedh një delegacion nga radhët e deputetëve me pesë anëtarë dhe pesë zëvendës nga partitë politike pozitive dhe opozitive. Ndikimi më i madh i Këshillit të Evropës në Bosnjë dhe Hercegovinë bëhet përmes zbatimit të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut³⁴ të Këshillit të Evropës, e cila është pjesë përbërëse e Kushtetutës së Bosnjës dhe Hercegovinës dhe ka epërsi ligjore mbi ligjet e tjera. “Të drejtat dhe liritë e përcaktuara në Konventën Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Lirive Themelore dhe Protokollet e saj do të zbatohen drejtpërdrejt në Bosnjë dhe Hercegovinë. Këto dispozita do të kenë përparësi ndaj ligjeve të tjera ”(Neni II, pika 2 e Kushtetutës së BiH - Shtojca

4). Nga neni i cekur, burojnë disa faktorë të rëndësishëm që ndikojnë në formimin e sistemit politik në Bosnjë dhe Hercegovinë:

1. Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut është pjesë përbërëse e Konventës, dhe kështu vendimet e kësaj Gjykate mund të interpretohen brenda kuadrit të nenit II të Kushtetutës. Ekzekutimi i vendimeve gjyqësore në ankimet individuale ka fuqi ligjore kushtetuese. Ekzekutimi i vendimeve të Gjykatës për të Drejtat e Njeriut ka rezultuar në ndryshime në sistemin politik që mund të ndikojnë në organizimin e pushtetit.

2. Duke qenë se Komisioni Ligjor "Komisioni i Venecias" është një organ profesional i Këshillit të Evropës, vendimet dhe interpretimet e tij kanë ndikim në format dhe përmbajtjen e zbatimit të Konventës për të Drejtat e Njeriut në Bosnjë dhe Hercegovinë.

³⁴ Miratuar ne Rome 4 Nentor 1950

3. Të gjithë protokollet e Konventës janë gjithashtu janë pjesë integrale e Kushtetutës së Bosnjës dhe Hercegovinës, me çka ky nen është më i gjeri në përmbajtje në Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës.

4. Këshilli i Evropës mbështet dhe përpiqet për zbatimin e Marrëveshjes Shtesë për të Drejtat e Njeriut, e cila është pjesë e Kushtetutës së BiH dhe përmban 15 akte ndërkombëtare të kodifikuara për të drejtat e njeriut.

5. Me qëllim të zbatimit të akteve evropiane dhe ndërkombëtare e të drejtave të njeriut, Kushtetuta përcakton që Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës do të ketë tre gjyqtarë të cilët në mënyrë indirekte përfaqësojnë Gjykatën Evropiane të të Drejtave të Njeriut. "Gjykata Kushtetuese do të ketë nëntë anëtarë, katër anëtarë do të zgjidhen nga Dhoma e Përfaqësuesve të FBH-se dhe dy anëtarë nga Kuvendi i Republikës Srpska. Tre anëtarët e tjerë zgjidhen nga Kryetari i Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në konsultim me Presidencën "(Neni VI, paragrafi 1, pika (a) i Kushtetutës).

Gjyqtarët e huaj në Gjykatën Kushtetuese të BH kanë funksionin e sigurimit të zbatimit dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut të përfshira në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut dhe akte të tjera ndërkombëtare mbi sundimin e ligjit.³⁵

6.4.3. Bashkimi European

Bashkimi Evropian ndikon në sistemin politik të Bosnjës dhe Hercegovinës në disa forma.

a. Ndikimi përmes Këshillit të Zbatimit të Paqes. Disa shtete anëtare të Bashkimit ishin pjesëmarrës në negociatat e Dejtonit dhe nënshkrues - garantues.³⁶ Këto vende janë gjithashtu anëtare të Këshillit të Zbatimit të Paqes dhe Bordit Drejtues dhe ndikojnë në Bosnjë dhe Hercegovinë përmes kësaj forme të angazhimit ndërkombëtar. Bashkimi

³⁵ Institucionet dhe elitat politike nga Republika Srpska kane deklaruar qasje negative per statusin e gjykesve trepalesh dhe propozojne sjelljen e ligjit per Gjykate Kushtetuese me te cilin do te eliminohen gjyakesit nga perberja e gjyqit.

³⁶ Gjermania, Franca dhe Britania e madhe

Evropian si tërësi është pjesëmarrës në negociatat e Dejtonit dhe përfaqësohet në Këshillin e Zbatimit të Paqes dhe Bordin Drejtues.

b. *Ndikimi përmes kriterëve bazë për anëtarësim*³⁷. Kriteret e miratuara në samitin e Bashkimit Evropian në vitin 1993 në Kopenhagen dhe në vitin 1995 në Madrid përfaqësojnë një grup kriteresh bazë që vendet duhet të plotësojnë në procesin e anëtarësimit në Bashkimin Evropian. Duke pasur parasysh që një nga orientimet strategjike të Bosnjës dhe Hercegovinës është integrimi i saj në Bashkimin Evropian, përmbushja e kriterëve të Kopenhagës dhe Madridit është baza e këtij procesi. Problemi në marrëdhëniet BE-BH është gjithashtu se elitat aktuale qeverisëse në Bosnjë dhe Hercegovinë shmangin përmbushjen e kriterëve sepse ato bien ndesh me interesat e tyre dhe konceptin e tyre të qeverisjes. Përmbushja e tyre do të rezultonte në vendosjen e sundimit të ligjit dhe heqjen e shtetit partiak, i cili është një sfidë e madhe për të gjitha partitë politike në Bosnjë dhe Hercegovinë. Përmbushja e kriterëve politike, juridike, ekonomike dhe të tjera ka për pasojë ndryshime të mëdha në sistemin politik dhe juridik dhe në mënyrën e menaxhimit të politikave publike në përgjithësi.

Kriteret politike përfshijnë: stabilitetin e institucioneve, konsensusin e elitave, kompetencën e elitave, kontrollin e financimit të partive politike, kontrollin e financave publike dhe kontrollin e subvencioneve shtetërore. Në praktikë, këto kriterë janë jashtëzakonisht kërkuese dhe për t'i përmbushur ato, është e nevojshme të ndryshohet mënyra e udhëheqjes së politikave publike.

Përmbushja e kriterëve të grupit financiar përfshin: kontrollin publik mbi shpenzimin e parave nga buxheti dhe përgjegjësinë për këtë politikë, kontrollin publik mbi qarkullimin e parave tek partitë politike dhe publicitetin e fondeve të tyre në fushatën zgjedhore, kontrollin publik të subvencioneve që jep disa subjekteve. Plotësimi i këtyre kriterëve përfshin ndryshimet në ligj, ndryshimet në mënyrën e funksionimit të institucioneve, kontrollin publik të financave publike dhe forcimin e sundimit të ligjit. Në të njëjtën kohë, kjo nënkupton dobësimin e fuqisë ekonomike të elitave partiake të tjetërsuara, dhe këtu nuk ka vend për kompromis, ose njëra ose tjetra do të arrihet. Elitat aktuale qeverisëse janë midis dy zjarreve, sepse nuk mund të jenë kundër kriterëve evropiane, por

³⁷ Blagovcanin S., EU I BeH: gradenje drzave process evropskih integracija, Fridrih Erbert 2014

as nuk duan t'i zbatojnë ato, kështu që, si rregull, ata kërkojnë një zgjidhje në shtyrjen e këtyre proceseve. Përmbushja e kriterëve të pushtetit shtetëror përfshin: që institucionet të jenë të qëndrueshme për sa i përket punës së tyre në bazë të ndarjes kushtetuese të pushtetit dhe në bazë të kriterëve të kompetencave kushtetuese. Për shkak të kontrollit të institucioneve, marrëdhëniet midis elitave të partisë në pushtet transferohen në marrëdhëniet midis institucioneve. Kur elitat janë në harmoni dhe institucionet veprojnë në mënyrë harmonike. Kur elitat grinden dhe institucionet përplasen. Gatishmëria e elitave, angazhimi dhe pëlqimi i tyre që Bosnja dhe Hercegovina të bëhet "anëtare e Bashkimit Evropian" aktualisht shprehet vetëm në një nivel deklarativ dhe nuk ekziston si një angazhim serioz dhe i fortë.

Kriteret juridike përfshijnë: Kushtetutën, sistemin juridik, sistemin e institucioneve, pavarësinë e gjyqësorit, drejtësinë në procedurat gjyqësore, sundimin e ligjit, të drejtat e njeriut. Këto kriterë janë gjithashtu një sfidë, pasi zbatimi i tyre nënkupton vendosjen e shtetit të së drejtës dhe heqjen e shtetit partiak. Në Bosnjë dhe Hercegovinë, ende nuk ka një marrëveshje për miratimin e një Kushtetute të re nga subjektet kushtetutbërse vendore, dhe zhvillohen polemika publike rreth statusit të vetë shtetit dhe ekzistencës së tij në vazhdim. Ekzistojnë tre sisteme ligjore në vend (dy në njësi entitetesh dhe një në nivelin e BH-se) dhe është e vështirë të harmonizosh të tre njësitë në një. Institucionet janë të "kapura" dhe "zbrazta", sepse të gjitha vendimet e rëndësishme merren jashtë institucioneve shtetërore, kështu që institucionet të shërbejnë për të legalizuar vendimet e marra jashtë sistemit kushtetues. Pavarësia e gjyqësorit është një proces që vazhdon dhe pavarësisht nga të gjitha dobësitë, modeli i Këshillit të Lartë Gjyqësor dhe Prokurorial si institucioni më i lartë gjyqësor është në linjën e përmbushjes së kriterëve evropiane.

Kriteret administrative. Një shtet që aderon në Bashkimin Evropian duhet të ketë një administratë shtetërore efikase, një administratë shtetërore profesionale dhe mirë të organizuar. Arsyeja për këtë është se shteti duhet të fusë në sistemin e tij juridik trashëgiminë ligjore të Bashkimit - *acquis communautaire*³⁸, i cili është e shumtë dhe kërkon kapacitete të mëdha administrative të shtetit. Me të drejtën sekundare mbulohen politikat publike, të cilat përsëri klasifikohen në kapituj që shteti i negocion me Unionin

kur fiton statusin e kandidatit në procesin e hapjes së kapitullit. Përveç trashëgimisë ligjore, shteti duhet të pranojë qëllimet e bashkimit monetar, ekonomik dhe politik dhe të ketë aftësinë për të vepruar në mënyrë efektive në fushën e gjyqësorit.

Pranimi i bashkimit ekonomik, monetar dhe politik rezulton me një reformë shtetore të gjerë në vend që pranon këto përmbajtje evropiane. Pranimi i një trashëgimie të madhe juridike ka si pasoj ndryshime në sistemin juridik dhe politik dhe ndryshimin në mënyrën se si qeveriset shteti dhe politikat publike në përgjithësi. Pranimi i trashëgimisë ligjore realizohet në procesin shumëvjeçar të integrimeve evropiane.

Ndikimi i BE -së përmes marrëdhënieve kontraktuale. Në procesin e integritit evropian, Bosnja dhe Hercegovina ka arritur një marrëveshje me Bashkimin Evropian "Marrëveshja e Stabilizim Asociimit".

Marrëveshja u parafirmuar më 16 qershor 2008 dhe u nënshkrua dhe u ratifikua më 1 qershor 2015, kur edhe hyri në fuqi. Me këtë marrëveshje, Bosnja dhe Hercegovina ka ndërmarrë detyrime të mëdha të ndara në disa kapituj:

1. Parimet e përgjithshme: respektimi i akteve ndërkombëtare mbi të drejtat e njeriut dhe të pakicave, ruajtja e paqes, bashkëpunimi me vendet fqinje, lufta kundër krimit të organizuar, terrorizmi, stabiliteti politik.

2. Dialogu politik: marrëdhënie të ngushta politike midis BH dhe BE, përafrim qëndrimesh për çështje ndërkombëtare, qëndrime të përbashkëta për sigurinë dhe stabilitetin e Bashkimit, bashkëpunim në nivel institucionesh, organe të përbashkëta me BE, bashkëpunim parlamentar, etj.

3. Bashkëpunimi rajonal: në fushën e marrëveshjeve dypalëshe dhe shumëpalëshe të tregtisë së lirë, veçanërisht Marrëveshjet e Tregtisë së Lirë të vendeve të Evropës Qendrore.³⁹ Zbatimi i kësaj marrëveshjeje është një sfidë për prodhimin vendas në BH, veçanërisht atë bujqësor, për shkak të konkurrencës së produkteve.

³⁹ CEFTA. BeH ka nënshkruar këtë Marrëveshje në 19.12.2006 në Bukuresht ndërsa ka hyrë në fuqi 22.11.2007

4. Tregtia e lirë: në përputhje me rregullat e Organizatës Botërore të Tregtisë²⁵², çështja e doganave, produkteve industriale, bujqësore dhe të peshkimit, pyetjet e origjinës, etj.

5. Lëvizja e punëtorëve, krijimi i bizneseve, ofrimi i shërbimeve dhe lëvizja e kapitalit, rregulloret ligjore të regjistrimit, sigurimi, punësimi, format e pagesave, ofrimi i shërbimeve, etj.

6. Harmonizimi i ligjeve dhe konkurrueshmëria: heqja e monopoleve, lehtësimi i konkurrencës, harmonizimi me trashëgiminë e Acquis Communautaire, pozicioni i ndërmarrjeve publike, prona intelektuale, prokurimi publik, futja e standardizimit dhe metrologjisë, mbrojtja e konsumatorit.

7. Drejtësia, liria, siguria: forcimi i institucioneve për sundimin e ligjit, lufta kundër terrorizmit, trafikun e drogës, çështjet e azilit, migracioni, menaxhimi i kufirit, hartimi i ligjeve, trajnimi i stafit, parandalimi i pastrimit të parave, mbrojtja e të dhënave personale.

8. Politikat e bashkëpunimit: ekonomia dhe tregtia, statistikat, shërbimet bankare dhe financiare, kontrolli dhe auditimi financiar, investimet, industria, turizmi, ndërmarrjet e vogla dhe të mesme, energjia, ekologjia, bujqësia, politika sociale, arsimi, kultura, media, shoqëri e informuar, etj.

9. Bashkëpunimi financiar: Asistenca e Bashkimit Evropian në formën e granteve, huave nga Banka Evropiane e Investimeve. Asistenca e veçantë që Bosnja dhe Hercegovina merr nga Bashkimi Evropian janë fonde nga programi Instrumenti për Ndhimën e Para-Anëtarësimit. Bosnje dhe Hercegovina i përdor këto fonde nga ky program.⁴⁰ Programi IPA është një program gjithëpërfshirës i ndihmës së para-anëtarësimit në fushat e: 1. forcimit të institucioneve, 2. bashkëpunimit ndërkufitar, 3. bashkëpunimit rajonal, 4. punësimit dhe rikualifikimit, 5. bujqësisë dhe zhvillimit rural.

Pas Rregullores së vitit 2014, u krijua programi IPA II 2014-2020 dhe fushat e ndihmës së para-anëtarësimit u ri-specifikuan: a) reforma institucionale, b) zhvillimi ekonomik, c) punësimi dhe arsimi, d) bujqësia dhe zhvillimi rural dhe e) bashkëpunimi rajonal.

Marrëveshja e Stabilizim Asociimit mbulon një sërë fushash të funksionimit të politikave shtetërore dhe publike, e cila obligon të gjitha nivelet e qeverisjes në Bosnjë dhe

⁴⁰ BeH shfrytëzoi rreth 50 milion Euro për fushën e politikës sociale, mbrojtjen nga vërshimet, zhvillimin e pushtetit lokal, forcimin e konkurrencës, punësimin dhe arsimin.

Hercegovinë të punojnë së bashku në mënyrë të koordinuar në mënyrë që të zbatojnë këto politika.

Pas zbatimit të Marrëveshjes së Stabilizimit, faza tjetër e integritit është shqyrtimi i aplikimeve për anëtarësim dhe Bosnja dhe Hercegovina tani është në këtë fazë. Bashkimi Evropian (nëpërmjet Komisionit Evropian) ka dërguar një Pyetësor për Bosnjën dhe Hercegovinën që të plotësohet nga institucionet në nivelet e entiteteve, kantoneve dhe në nivel të Bosnje Hercegovinës në përputhje me Mekanizmin Koordinues. Pyetjet nga Pyetësi mbulojnë 34 fusha, dhe Komisioni Evropian, pasi të analizojë përgjigjet në Pyetësor, mund të bëjë pyetje shtesë, e pas së cilës përgatit një raport - AVIS dhe ia dërgon Këshillit Evropian për procedurë të mëtejshme.

Kur Bosnja dhe Hercegovina merr statusin e një vendi kandidat - candidate country, negociatat me Bashkimin vazhdojnë me një rishikim analitik të legjislacionit të BH i cili kryet me shërbimet brenda Komisionit Evropian - SCREENING. Rishikimi analitik analizon legjislacionin shtetëror dhe e krahason atë me trashëgiminë ligjore të BE -së Acquis Communautaire dhe përcakton shkallën e harmonizimit.

Pas përfundimit të rishikimit analitik dhe harmonizimit të legjislacionit, vendet candidate dhe BE fillojnë negociatat për realizimin dhe mbylljen e disa kapitujve veç e veç, ku të dyja palët përcaktojnë kuadrin e strategjisë së tyre negociuese. Kapitujt janë në fakt politikat publike të Unionit që rrjedhin nga trashëgimia ligjore dhe kështu shteti përmes aplikimit të politikave të caktuara bëhet evropian ("hapja dhe mbyllja e kapitujve").

Pas përfundimit të kapitullit, vendi fiton statusin e vendit kandidat. Ky status do të thotë që të gjithë kapitujt janë "të hapur dhe të mbyllur", se është nënshkruar marrëveshje anëtarësimi me BE -në, është mbajtur një referendum anëtarësimi dhe pason ratifikimi i marrëveshjes në vendet anëtare.

Faza përfundimtare do të thotë që vendi është bërë anëtar i Bashkimit Evropian - Vend anëtarësues, me çka caktohet një periudhë kalimtare prej një deri në dy vjet, derisa vendi të bëhet plotësisht i barabartë me anëtarët e tjerë - shtetet anëtar të BE -së.

Bosnjës dhe Hercegovinës, në rrethanat aktuale të rendit kushtetues dhe funksionimit të sistemit politik, i duhen rreth pesëmbëdhjetë vjet për t'u bërë anëtare e Bashkimit Evropian. Kjo periudhë mund të jetë shumë më e shkurtër, varësisht se si do të

funksionojë Mekanizmi Koordinues dhe çfarë politike shtetërore do të ndiqet nga elitat e ardhshme në pushtet.

c. Ndikimi i Bashkimit përmes kompetencave të deleguara. Bashkimi ka trashëguar përgjegjësitë e një misioni policor dhe një force stabilizuese ushtarake nga Kombet e Bashkuara, me çka dhe përfshirja e tij në Bosnjë dhe Hercegovinë është rritur.

Misioni policor. Aneksi 11 i Marrëveshjes së Dejtonit përcakton rolin e Kombeve të Bashkuara në fushën e policisë. Bashkimi Evropian mori Task Forcën Ndërkombëtare të Policisë më 1 janar 2003 si Mision Policor Evropian.⁴¹ Agjencia e Bashkimit Evropian (Europol) dhe Bosnje dhe Hercegovina, me pëlqimin e OKB -së, nënshkruan marrëveshje për misionit policor dhe EUPM vazhdoi të veproj bazuar në mandatin e përcaktuar nga Aneksi 11 për IPTF. Brenda kuadrit të EUPM -së, filloi reforma e policisë në Bosnjë dhe Hercegovinë e cila dështoi, sepse modeli i ofruar shkelte strukturën kushtetuese të shtetit dhe kompetencat e entiteteve. Në fillim të reformës, u aprovuan parimet në Aktin e Deklaratës së Mostarit të 28 Tetorit 2007⁴², por kur një model konkret i organizimit dhe autoritetit u propozua në aktin më të njohur si Plani Martens, reforma nuk u pranua nga Republika Srpska. Misioni EUPM vazhdoi bashkëpunimin e tij me strukturat policore ekzistuese në nivel të Bosnje dhe Hercegovinës dhe në nivel entiteti.

Forca Ushtarake Evropiane - EUFOR. Këto forca, me pëlqimin e OKB -së, zëvendësuan forcat ushtarake të OKB -së më 2 dhjetor 2004, sipas mandatit nga Aneksi një/parë. Forcat ushtarake të Bashkimit Evropian veprojnë në një mandat më të gjerë në kuadrin e Politikës së Përbashkët të Sigurisë Evropiane, duke bashkëpunuar me strukturën ushtarake të NATO -s dhe me forcat e armatosura të Bosnjës dhe Hercegovinës.

Roli i Bashkimit Evropian në Bosnjë dhe Hercegovinë është gjithëpërfshirës dhe intensiv në disa forma dhe nivele. Kur shikojmë procesin e integrimit të BH në Bashkim Evropian, roli i Këshillit të Evropës, roli i OSBE dhe kompetencatë e transferuara nga OKB në fushën e forcave ushtarake dhe misionit policor, atëherë është e qartë se aktivitetet të Bashkimit Evropian dhe funksionimi i Bosnjës dhe Hercegovinës përshkon pothuajse në të gjitha sferat e shtetit dhe shoqërisë. Në fazat e ardhshme të integrimit, ky

⁴¹ European Policy Mission-EUPM. Ne suaza te EUPM vepron 27 shtete anetare te BE-se si dhe Islanda, Kanadaja, Norvegjia, Zvicra, Turqia dhe Ukraina.

⁴² HDZ 1990, HDZ, SDA, PDP, SzBiH, SNSD.

përshkrim do të jetë edhe më intensiv dhe gjithëpërfshirës, pasi sistemi juridik dhe politik në tërësi do të riorganizohet në përputhje me trashëgiminë ligjore të Bashkimit Evropian.

**

Një nga çështjet më të diskutueshme teorike dhe politike në Bosnjë dhe Hercegovinë sot është roli i bashkësisë ndërkombëtare në këtë vend: a është një rol i imponuar "pushtues", një protektorat, apo është një rol legjitim që rrjedh nga Kushtetuta e Bosnjës dhe Hercegovina dhe Marrëveshja e Dejtonit dhe deri kur do të jetë bashkësia ndërkombëtare faktor vendimmarrës dhe me ndikim në Bosnjë dhe Hercegovinë? Dallimet në pikëpamjet teorike dhe politike lëvizin përgjatë vijave të ndarjeve etnike.

Pala serbe e konsideron rolin e bashkësisë ndërkombëtare në Bosnjë negativ në disa aspekte: Përfaqësuesi i Lartë është protektor, abuzon me autorizimet e tij, punon në dobi të boshnjakëve, roli i tij ka përfunduar, ai është gjeneruesi i krizës, është kundër Republika Srpska, Bordi Drejtues është një institucion ilegal, bashkësia ndërkombëtare është fajtores për transferimin e kompetencave në nivelin e BH-së, etj. Këto kritika bazohen në premisën se bashkësia ndërkombëtare po e zvogëlon pozitën burimore të Republikës Srpska sipas Dejtonit dhe është në interesin e këtij entiteti që duhet hequr apo reduktuar Ndikimin ndërkombëtar, në veçanti heqjen e rolit të Përfaqësuesit të Lartë.

Pala boshnjake angazhohet për forcimin e rolit të bashkësisë ndërkombëtare dhe mbetjen e Përfaqësuesit të Lartë për disa arsye: shteti i Bosnjës dhe Hercegovinës nuk ka elemente të mjaftueshme integruese dhe nuk mund të mbijetojë pa veprimin e bashkësisë ndërkombëtare, entitetet kanë pozitë të forte kushtetuese dhe institucionale e cila me kalimin e kohës mund të çojë në shpërbërjen e shtetit, institucionet në nivel të BH nuk kanë një pozitë kushtetuese që garanton integritetin dhe mbijetesën e shtetit, nuk ka pajtueshmëri të mjaftueshme ndëretnike për organizimin dhe funksionimin e shtetit, etj.

Kroatët nisen kryesisht nga interesat e kombit dhe kanë qëndrim fleksibël ndaj rolit të bashkësisë ndërkombëtare në varësi të faktit kur dhe nëse i përshtaten interesave kombëtare të Kroacisë. Kroatët kanë përcaktim të fortë për integrimin euro-atlantik të Bosnje dhe Herzegovinës.

Karakteristika e rolit aktual është se Bashkimi Evropian po merr gjithnjë e më shumë kompetencat që Kombet e Bashkuara kishin më parë. Mbikëqyrja e bashkësisë ndërkombëtare dhe procesi i integritetit evropian bashkohen në një proces kompleks,

dinamik dhe kontradiktor në Bosnjë dhe Hercegovinë. Kushti kryesor për zvogëlimin e rolit ndërkombëtar në Bosnjë dhe Hercegovinë është që elitat qeverisëse vendore të arrijnë një marrëveshje dhe të fitojnë kapacitetin për të ndërtuar një sistem politik demokratik më vete dhe për të udhëhequr shtetin dhe shoqërinë në proceset evro-integruese në mënyrë të pavarur dhe me kompetencë. Përvoja e deritanishme në funksionimin e Bosnje dhe Hercegovinës tregon se elitat qeverisëse vendore nuk kanë kapacitet për tu harmonizuar dhe nuk janë në gjendje të ndryshojnë vet me vullnetin e tyre Kushtetutën e BH-së dhe të organizojnë shtetin pa bashkësinë ndërkombëtare.

Roli i bashkësisë ndërkombëtare në Bosnjë dhe Hercegovinë deri më tani karakterizohet nga disa elemente:

1. Ndaloj luftën ndëretnike dhe vendosi një paqe që nuk ishte e mundur pa ndërhyrjen ndërkombëtare;
2. Siguroi mbijetesën e Bosnjës dhe Hercegovinës si shtet në statusin e saj të pavarur dhe integritetin territorial;
3. Siguroi riorganizimin e pushtetit shtetëror në BH dhe ndryshoi sistemin shtetëror unitar në atë federal;
4. Janë vendosur themelet e sistemit politik demokratik dhe janë zhvilluar potencialet për integrimin e shtetit dhe shoqërisë në Bashkimin Evropian;
5. Në një masë të konsiderueshme është ndërtuar sistemi i mbrojtjes së të drejtave themelore të njeriut dhe të drejtat civile;
6. Me ndërhyrjen e bashkësisë ndërkombëtare, përmes kompetencave të Përfaqësuesit të Lartë, u miratuan ligje thelbësore për sistemin juridik mbi të cilat subjektet vendore nuk mund të dakordoheshin.

Kur analizohet përparimi i Bosnjës dhe Hercegovinës në tërësi nga Marrëveshja e Dejtonit e deri më sot në fushën e ekonomisë, sistemit ligjor, të drejtave dhe lirive të njeriut, është kryesisht rezultat i veprimeve të bashkësisë ndërkombëtare, dhe jo veprimi i elitave vendore në pushtet. Gabimi kryesor i bashkësisë ndërkombëtare në BH ishte forcimi i elitave dhe udhëheqësve politikë, ndërsa ka neglizhuar forcimin e kushtetutshmërisë dhe institucioneve shtetërore. Aktivitetet e bashkësisë ndërkombëtare në Bosnjë dhe Hercegovinë u përcaktuan me Marrëveshjen e Dejtonit, e cila u nënshkrua gjithashtu nga përfaqësuesit legjitimë të tre kombeve etnike. Institucionet ndërkombëtare

në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk janë kategori e imponuar, por janë pjesë integrale e Marrëveshjes së Dejtonit. Roli i bashkësisë ndërkombëtare do të përfundojë kur elitat vendore në pushtet të arrijnë pajtueshmëri për nxerrjen e Kushtetute së re të Bosnjës dhe Hercegovinës dhe mbi atë bazë të marrin përsipër kompetencat e përgjithshme në këtë vend.

KAPITULLI II :

PËRMIRËSIMI KUSHTETUES I BOSNJËS DHE HERCEGOVINËS DHE SHPAKETIMI I MARREVESHJES SË DEJTONIT

Specifika e ndryshimeve kushtetuese në Bosnjë dhe Hercegovinë buron nga fakti se Kushtetuta është një nga njëmbëdhjetë anekset / shtojcat e Marrëveshjes së Dejtonit, kështu që përmirësimi i Kushtetutës në kuptimin e ngushtë do të thotë ndryshime të njëkohshme të Kushtetutës në kuptimin e gjerë (Aneksi 4 është Kushtetuta në kuptimin e ngushtë, ndësa të 11 anekset së bashku janë Kushtetutë në një kuptim më të gjerë). Në karakteristikën e cekur fshehet "fryma" e Marrëveshjes së Dejtonit, që do të thotë se në periudhën e ardhshme të gjitha anekset (përveç të dhjetit) do të integrohen në Aneksin 4 - Kushtetutën aktuale. Duke qenë se të gjitha pjesët (anekset) e Marrëveshjes së Dejtonit kanë të njëjtën forcë kushtetuese, dhe se vetëm një pjesë (Aneksi katër) është Kushtetuta, lind pyetja: Çfarë, në fakt, ndryshohet me ndryshimet kushtetuese? A ndryshojnë të gjitha anekset apo ndryshon vetëm aneksi i katërt? Nëse të gjitha anekset ndryshohen, atëherë institucionet në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk janë kompetente, sepse kompetenca e tyre

është brenda kornizës së aneksit të katërt. Nëse ndryshohet vetëm aneksi /shtojca e katërt (Kushtetuta), çfarë ndodh me përmbajtjen e shtojcave të tjera? Duket se bëhet fjalë mbi kundërthënjet, por në thelb nuk ka kundërthënie nëse Marrëveshja e Dejtonit shihet si një tërësi dhe proces. Kushtetuta përmirësohet ashtu që aneksi i katërt i Marrëveshjes së Dejtonit i "thithë" në vehte anekset të tjerë dhe duke i integruar të gjitha anekset në aneksin e katërt realizohet Marrëveshja e Dejtonit me çka dhe hiqet në të njëjtën kohë. Ndryshimet kushtetuese si një formë e përmirësimit të Kushtetutës së Dejtonit përfaqësojnë një proces të natyrshëm të reformimit të shoqërisë dhe shtetit.

Përmbajtja themelore e Marrëveshjes dhe përmbajtja e zbatimit të sistemit politik evropian në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk janë kundërthënëse, por plotësojnë njëra -tjetrën dhe në fund do të sintetizohen në një tërësi të sistemit kushtetues dhe politik.

Marrëveshja e Dejtonit ka kornizë dhe kapacitet mjaft të gjerë për të qenë në gjendje të pranojë ndryshimet kushtetuese dhe reformat e sistemit politik, dhe njësitë qeverisëse dhe politike në Bosnjë dhe Hercegovinë nuk duhet të shkojnë përtej kornizës së saj derisa të mos jenë vet ata në gjendje të krijojnë sistem të ri kushtetues dhe politik. Nuk ka kundërthënie në proceset e zbatimit të Marrëveshjes së Dejtonit dhe aplikimin e trashëgimisë evropiane, nuk ka kundërthënie midis rolit të Përfaqësuesit të Lartë dhe përfaqësuesit të Bashkimit Evropian dhe nuk ka faza të Dejtonit dhe Brukselit si kategori të veçanta dhe kundërshtuese, sepse bëhet fjalë për një proces integrimi të Bosnjës dhe Hercegovinës në bashkësinë shtetërore evropiane. Kushtetuta gjithashtu do të përmbledhte edhe pjesën ekzistuese të sistemit juridik që u krijua pas Marrëveshjes së Dejtonit dhe që i cili tani funksionon.

1. Përmirësimi kushtetues i Bosnjës dhe Hercegovinës

1.1. Ndryshimet kushtetuese të realizuara

a) Harmonizimi i kushtetutave të njëjësive. Pas nënshkrimit të Marrëveshjes së Dejtonit, entitetet gjatë vitit 1996 harmonizuan kushtetutat e tyre me Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës. Ndryshimet themelore ishin në nenet bazë të kushtetutave të entiteteve në kuptimin që entiteti ndodhet brenda Bosnjës dhe Hercegovinës si pjesë e saj. Me ndryshimet në kushtetutat e entiteteve u njohë epërsia e Kushtetutës së BH dhe u njohë

integriteti i Bosnje dhe Hercegovinës, duke u konfirmuar në të njëjtën kohë edhe kompetencat e entiteteve. Harmonizimi i kushtetutave të njësive federale me kushtetutën federale është tipike për organizimin federal të shtetit, ashtu si ekzistenca e një kushtetute për një pjesë të territorit të shtetit është tipike për njësinë federale. Rajoni nuk ka kushtetutë, kështu që nuk e harmonizon atë, dhe në konfederatë në një nivel të përbashkët nuk ka kushtetutë, kështu që përsëri kushtetutat e njësive konfederale nuk harmonizohen. Harmonizimi i kushtetutës ekziston tek federatatë.

b) Vendimi i Gjykatës Kushtetuese mbi konstitutivitetin e popujve. Duke pasur parasysh se konstitutiviteti i tre kombeve etnike nuk ishte futur në kushtetutat e entiteteve ndonëse përfaqëson një dispozitë thelbësore të Kushtetutës së BH, Gjykata Kushtetuese e BH, me vendimin e saj të vitit 2000, obligoi autoritetet kushtetuese të entiteteve të kryejnë këtë harmonizim. Në lidhje me këtë vendim, u hap polemika politike dhe profesionale për pyetjen: A është preambula pjesë përbërëse dhe obliguese e Kushtetutës?

Përfaqësuesit serbë në Gjykatën Kushtetuese e konsideruan preambulën pjesë përbërëse të Kushtetutës, por jo normë dhe se nuk prodhon efekt juridik si normat e tjera kushtetuese dhe ata i ndanë mendimet e tyre.

Përfaqësuesit boshnjakë e konsideruan preambulën si pjesë përbërëse të Kushtetutës dhe që prodhon efekt kushtetueso-juridik.

Në kontestin para Gjykatës Kushtetuese u ngrit çështja kushtetuese-juridike për rëndësinë e preambulës në Kushtetutë, nëse përmbajtja e saj është jashtë Kushtetutës apo është pjesë përbërëse e saj.

Argumentet se preambula është pjesë përbërëse e Kushtetutës bazohen në disa elemente. Në preambulë shprehet ana politike e Kushtetutës, identifikohen subjektet shtetformuese (Kush e themelon shtetin, për çfarë qëllimesh, mbi cilat vlera, kush do të qeverisë shtetin, shteti i kujt është?). Çështjet e cekura nga sfera e bazës kushtetuese dhe sovranitetit të popullit nuk mund të përcaktohen në asnjë vend tjetër, përveç në preambulë. Kushtetuta nuk është një akt i "pastër" juridik, por një akt juridiko-politik i paraprirë nga pëlqimi politik i subjekteve përbërës. Me preambulë përcaktohen subjektet e pushtetit shtetndërtues, të cilat përcaktohen më saktë në dispozitat themelore kushtetuese që dalin nga preambula. Premabula është pjesë më e rëndësishme e kushtetutës në krahasim me

normat, sepse normat kushtetuese mund të ndryshohen më lehtë, e premabula është një kategori e përhershme që është më e vështirë të ndryshohet.

c) Amandman kushtetues për Brçkon. Ky amandman rezultoi nga marrëveshja e liderve partiak - "Marrëveshja e Prud-it". Autoriteti Kushtetues i Bosnjës dhe Hercegovinës e ka zbatuar këtë marrëveshje dhe kështu ka konfirmuar përmbajtjen e Vendimit Përfundimtar të Arbitrazhit për Brçkon që nga viti 1999. Amendamenti i lartpërmendur forcoi statusin e Qarkut Brçko si një bashkësi territoriale e të dy etniteteve pa një supremaci të qeverisë. Veçanërisht është domethënëse risia e Pozitës së Qarkut ndaj Gjykatës Kushtetuese të Bosnjës dhe Hercegovinës.

1.2 Përpyjekjet për ndryshimin kushtetues

Pakoja e prillit. Udhëheqësit e partive kryesore në Bosnjë dhe Hercegovinë negociuan ndryshimet kushtetuese dhe pasi përfunduan negociatat, ata u takuan në Uashington në Nëntor të vitit 2005, nën kujdesin e Institutit Amerikan për Paqë. Liderët nënshkruan parimet si bazë për ndryshimet kushtetuese.⁴³ Bazuar në parimet e nënshkruara, u formuan trupa punues ndërpartiak, të cilët përfshinin përfaqësues të qeverisë e komuniteti ndërkombëtar "ndërmjetësoi". Propozimi për ndryshimet kushtetuese u shqyrtua në seancën e Asamblesë Parlamentare të BH më 26 prill 2006, por nuk kishte shumicë kushtetuese- e dy të tretave (mungonin dy vota) për miratimin e ndryshimeve kushtetuese, kështu që ky propozim dështoi. Liderët e partive politike me nënshkrimet e tyre në Uashington, konfirmuan gatishmërinë e tyre për ndryshimet kushtetuese, por nuk arritën të sigurojnë një shumicë kushtetuese. Sot, nuk ka më gatishmëri midis elitave kombëtare dhe liderve partiak për vëllimin e deklaruar të ndryshimeve kushtetuese.

⁴³ Tihic S., Stranka demokratske akcije; Cavic D., Srpska demokratska stranka; Covic D., Hrvatska demokratska stranka; Lagindzija Z., Socijal-demokratska partija ; Dodik M., Savez nezavisnik ; Dimkic M., Partija demokratskoh progresna

Pakoja e Butmir-it. Me iniciativën e përfaqësuesve të Shteteve të Bashkuara dhe Bashkimit Evropian, negociatat për ndryshimet kushtetuese u mbajtën në bazën ushtarake Butmir pranë Sarajevës në Nëntor të vitit 2009. Ndryshe nga "pakoja e prillit", udhëheqësit e partive politike nuk e finalizuan "pakon e Butmir-it", nuk e nënshkruan atë, kështu që ky propozim për ndryshime kushtetuese as që erdhi në procedurat në Asambleenë Parlamentare të Bosnje dhe Hercegovinës.⁴⁴

1.3 Ndryshimet kushtetuese të mundshme

Niveli i Bosnjës dhe Hercegovinës, Republika Srpska, Federata e BH-se, Rrethi Brčko.

1.3.1. Niveli i Bosnjës dhe Hercegovinës

a) Këshilli Shtetëror për Integritet Evropian. Me amendament kushtetues ishte dashur të krijohet Këshilli Shtetëror për Integritet Evropian në nivelin e Bosnje dhe Hercegovinës, i cili do të përbëhej nga: anëtarët e Presidencës së BH, kryetarët e entiteteve, kryeministrat e entiteteve, kryesuesit e Këshillit të Ministrave, kryetarët e Dhomës së Përfaqësuesve dhe Dhomës së Popujve në parlamentin e BH-se, presidentët të institucioneve legjislative të dy entiteteve, drejtor i Drejtorisë për Integritet Evropian, një përfaqësues i Rrethit Brčko, presidentë të kuvendeve kantonale dhe përfaqësues special i Bashkimit Evropian. Me Këshillin Shtetëror do t'i fitohej forma e nevojshme institucionale, dhe anëtarët e Këshillit do të ishin zyrtarë shtetërorë ekzistues me kapacitetin për të krijuar dhe zbatuar politika. Këshilli Shtetëror do të kryesohej nga përfaqësues i Bashkimit Evropian në Bosnjë dhe Hercegovinë, i cili do të ishte gjithashtu figura kryesore në kryerjen e negociatave në emër të Bosnje dhe Hercegovinës. Këshilli Shtetëror për Integritet Evropian do të kishte në thelb rolin e udhëheqjes politike të Bosnjës dhe Hercegovinës në procesin e integritetit dhe do të merrte vendime të rëndësishme në lidhje me këtë proces me konsensus. Anëtarët e Këshillit Shtetëror do të

⁴⁴ Sipas konceptit të propozuar për ndryshime kushtetuese përfshihen: 1. Dhoma përfaqësuese-Kuvendi parlamentar i BeH do të kishte 87 përfaqësues; 2. Kryetari dhe 2 nënkryetare zgjedhje e drejtpërdrejt pa identitet nga e gjitha njësi zgjedhore e BeH; 3. Këshilli i ministrave me Kryeminister

përfaqësonin Bosnjë dhe Hercegovinën si një subjekt i vetëm, si një zë në integrimet evropiane. Harmonizimi i pergjithshem etnik dhe i entitetit, dhe çdo harmonizim tjetër, do të ndodhte në këtë institucion në fazën e hartimit të një projektligji ose ndonjë akti tjetër që do të lindte si një detyrim nga një prej kapitujve. Këshilli Shteteror do të organizonte 30-35 trupa punues dhe disa grupe ekspertësh nga të gjitha nivelet e qeverisjes në Bosnjë dhe Hercegovinë, të cilët do të punonin në mënyrë operative në kapituj të veçantë në procesin e integritimeve evropiane.

Në vend të një ndryshimi kushtetues, elitat qeverisëse në Bosnjë dhe Hercegovinë, me Vendim⁴⁵ harmonizuan Mekanizmin Koordinues si një kornizë ligjore për veprim në procesin e integritimit evropian. Mekanizmi i koordinimit përbashkoi komponentën e ekspertizës dhe vendimmarrjes politike, me çka përparësi iu dha vendimmarrjes politike ndërsa ekspertiza u përcaktua si një komponent politik ndihmës.⁴⁶ Vendimmarrja bëhet me konsensus e kuorumi i vendimmarrjes përfshin përfaqësues të entiteteve, kantoneve dhe institucioneve në nivel të BH-se. Sistemi ishte përbër nga pesë nivele - dy të parat janë vendimmarrja politike (kolegjiumi dhe konferenca ministrore), niveli i tretë është koordinimi (komisioni), dhe dy nivelet e fundit (nënkomisionet dhe grupet e punës) përfshijnë ekspertë mbi çështjet e integritimit evropian. Ata që marrin vendime nuk do të merren me çështje profesionale, e ata që merren me çështje profesionale në mënyrë operative nuk do të vendosin. Në periudhën e ardhshme, do të tregohet efektiviteti i Mekanizmit të Koordinimit, i cili tani është forma zyrtare e harmonizimit të çështjeve të integritimeve evropiane në Bosnjë dhe Hercegovinë.

b) Asambleja Parlamentare e Bosnjës dhe Hercegovinës. Një problem i veçantë në funksionimin e mëtijshëm të shtetit dhe sistemit politik paraqet zgjidhja jo legjitime në Dhomën e Popujve. Delegatët në Dhomën e Popujve nuk kanë legjitimitetin e kombeve etnike që përfaqësojnë dhe mbrojnë interesat e tyre vitale. Ndryshimet kushtetuese janë të

⁴⁵ ME vendimin e Keshilit të ministrave dhe kryesise së BeH nga janar 2016 janë definuar mekanizmat për koordinim dhe është harmonizuar në mënyrë plotësuese në takimin e lidereve partiak në Sarajevë në Qershor 2016, Gazeta Zyrtare BeH No8/16.

⁴⁶ Sistemin e koordinimit e përbejnë: Kolegjiumi, Konferenca ministrore, Komisija, nënkomisionet dhe grupet e punës.

nevojshme për të arritur legjitimitetin, sepse është politikisht dhe juridikisht e papranueshme që dikush të përfaqësojë kombin e nuk është zgjedhur nga ai komb.

Mungesa e legjitimitetit në Dhomën e Popujve është arsyeja e parë për ndryshimet kushtetuese. Arsyeja e dytë është detyrimi i Bosnjës dhe Hercegovinës për të zbatuar aktgjykimin e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në rastin "Sejdic-Finci". Me ndryshimet kushtetuese do të hiqej Dhoma e Popujve dhe Asamblea Parlamentare e Bosnjës dhe Hercegovinës do të bëhej njëdhomëshe, duke rritur numrin e deputetëve nga 42 në 93, nga të cilët një e treta do të zgjidheshin në Republikën Srpska dhe dy të tretat në Federatën e BH. Një dhomë do të kryente funksionet njëkohësisht si dhomë e qytetarëve dhe e popullit. Deputetët do të vendosin si Dhoma e Popujve kur çështjet me interes jetik kombëtar dalin në rendin e ditës. Të gjithë deputetët ndahen në tre klube kombëtare (serbe, kroate dhe boshnjake) dhe vendosin me shumicë në secilin klub veç e veç. Një vendim që trajton çështjen e interesit vital kombëtar do të merrej nëse arrihet shumica në secilin klub kombëtar veç e veç. Përveç funksionimit të tre klubeve të kombeve etnike, në kuvendin njëdhomësh do të kishte edhe një klub të pakicave kombëtare, pëlqimi i të cilëve do të ishte i nevojshëm për çështjet në fushën e pakicave kombëtare. Deputetët do të vendosin si Dhomë e Qytetarëve si më parë në bazë të një shumice të kualifikuar të etnitetit, përveç çështjeve që lidhen me harmonizimin me trashëgiminë evropiane.

c) Këshilli i Ministrave. Do të ishte logjike që kompetencat e ushtruara aktualisht në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës (të transferohen nga entitetet ose të permiresohen) të legalizohen përmes ndryshimeve kushtetuese. Zbatimi më efikas dhe i plotë i çështjeve shtetërore dhe politikave publike nënkupton një rritje e vëllimit të fushëveprimit të kompetencave të përbashkëta që do të kryheshin nga Këshilli i Ministrave dhe qeveritë e entiteteve dhe kantoneve përmes bashkëpunimit të ndërsjellë. Fushat e kompetencës së përbashkët mund të jenë: a) sistemi tatimor, b) procesi zgjedhor, c) gjyqësori, d) bujqësia, e) shkenca dhe teknologjia, f) ekologjia, g) arsimi, etj. Kompetencat e përbashkëta do të realizoheshin duke miratuar ligje bazike për politika të caktuara publike në nivel të Bosnjës dhe Hercegovinës, e në nivelin e etniteteve dhe kantoneve duke miratuar ligje që do të përcaktonin më saktë fushat e veçanta. Në nivelin e Këshillit të Ministrave, politikat

do të dkordoheshin dhe koordinoheshin, e institucionet e etniteteve dhe kantoneve do t'i zbatonin në mënyrë autonome këto politika në përputhje me bazën të krijuar së bashku.

d) Rrethi Brčko. Amandamenti kushtetues për Rrethin duhet të hiqet nga Neni VI i Kushtetutës së Bosnjës dhe Hercegovinës. Ky Amandament duhet të jetë në nenin I, paragrafi 3 "Bosnja dhe Hercegovina përbëhet nga dy entitete - Federata e BH dhe Republika Srpska" dhe duke shtuar Rrethin Brčko si një bashkësi e dy entiteteve. Është e pakuptimtë që norma mbi statusin e Rrethit Brčko të jetë brenda nenit që rregullon statusin dhe juridiksionin e Gjykatës Kushtetuese të BH-së.

e) Presidenca e Bosnjës dhe Hercegovinës. Bosnja dhe Hercegovina ka pranuar Protokollet e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, e cila e detyron të zbatojë aktgjykimet e Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut në Strasburg.

Duke pasur parasysh faktin se aktgjykimi i Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut është përfundimtar, është detyrim i Bosnjës dhe Hercegovinës të bëjë ndryshime kushtetuese për të zbatuar aktgjykimet në fjalë.⁴⁷ Elitat e partisë në pushtet do të vendosin për modelin e zbatimit të aktgjykimeve Gjykatës Evropiane për të drejtat e njeriut dhe ne nuk e dimë se për cilin variant të pajtohemi dhe kjo është arsyeja pse ne paraqesim disa opsione të mundshme këtu.

* Mospërcaktimi kombëtar në zgjedhjen e anëtarëve të Presidencës. Elitat qeverisëse të Republikës Srpska propozojnë të heqit dorë nga përcaktimi kombëtar në Kushtetutën e BH kur zgjedhin anëtarët e Presidencës. Në vend të dispozitës ekzistuese kushtetuese, përfaqësuesit e RS propozojnë që një anëtar të zgjidhet nga RS dhe dy anëtarë nga Federata e BH pa asnjë shenjë kombëtare. Me propozimin e përmendur nuk do të zgjidhet legjitimiteti i zgjedhjes së anëtarit kroat të Presidencës. Nëse dy anëtarë të Presidencës zgjidhen në territorin e Federatës së BH si një zonë elektorale, atëherë anëtari kroat mund të zgjidhet me votat e votuesve boshnjakë, të cilën shumica e kroatëve me të drejtë e konsiderojnë jolegjitim dhe të padrejtë. Një propozim alternativ nga Republika Srpska është që anëtarët e Presidencës të zgjidhen në mënyrë asimetrike, anëtari serb nga RS

⁴⁷ Keshilli i larte I Gjykatës Evropiane për të drejtat e njeriut në Strazbur nga 17 anetare me 14 vota PRO dhe 3 KUNDER, 22 dhjetor 2009 solli vendim që përfaqësuesit e pakicave nacionale në BeH kanë të drejte në mosdikriminim të kandidohen në Dhomen e kombeve, Kuvendin parlamentar dhe me 16 vota PRO dhe 1 KUNDER të kene të drejte të kandidohen për anetar të Kryesise së BeH

direkt ndërsa anëtari kroatë dhe boshnjakë indirekt përmes Parlamentit të Federatës së BH. Problemi me këtë opsion është se zbatimi i tij do të forconte elementin e organizimit konfederal të shtetit, sepse anëtarët e Presidencës do të bëheshin përfaqësues të entiteteve me legjitimitet të ndryshëm dhe do të zgjidheshin në procedura të ndryshme zgjedhore.

* Ndarja e Federatës së BH në dy zona elektorale (kroate dhe boshnjake) e paraqitur nga përfaqësuesit kroatë gjithashtu nuk e zgjidh problemin, pasi do të krijojë diskriminim të ri kundër votuesve në baza etnike.

Një zonë elektorale e veçant kroate nuk do të mbulojë të gjithë kroatët nga BH, pasi ata jashtë asaj njësie nuk do të mund të votojnë për anëtarin kroat të Presidencës, ndërsa boshnjakët të cilët do të mbuloheshin me zonën elektorale kroate do të mund të votonin për anëtarin kroat të Presidencës, por që nuk do të mundnin të votojnë për anëtarin boshnjak të Presidencës.

Një zonë elektorale e veçant boshnjake do të përmbante një problem të njëjtë të diskriminimit, sepse disa boshnjakë jashtë asaj zone nuk mund të votonin për anëtarin e vet të Presidencës, dhe disa kroatë në një zonë boshnjake do të mund të votonin për anëtarin boshnjak të Presidencës, por ata nuk do të mund të votonin për anëtarin kroat të Presidencës. Ndarja e Federatës së BH në dy zona elektorale në zgjedhjen e anëtarëve të Presidencës nuk e zgjidh diskriminimin, por e rrit atë edhe më shumë.

* Zgjedhja indirekte e anëtarëve të Presidencës. Elitat qeverisëse të Federatës së BiH po propozojnë që anëtarët e Presidencës të zgjidhen në mënyrë indirekte në Asamblesë Parlamentare të Bosnjës dhe Hercegovinës (amandamenti i propozuar kushtetues nga viti 2006). Në Dhomën e Popujve të Asamblesë Parlamentare të BH, çdo klub kombëtar do të zgjidhte me shumicë prej dy të tretave të paktën dy kandidatë për anëtarët e Presidencës dhe kështu do të krijojë një listë të vetme me tetë emra (katër klube me nga dy emra).

Dhoma e Përfaqësuesve do të zgjidhte tre anëtarë të Presidencës nga një listë e vetme me shumicën 3/4 të deputetëve të zgjedhur. Varianti i zgjedhjes indirekte të anëtarëve të Presidencës do të ishte më efikas dhe racional, por edhe më i pasigurt për shkak të koalicioneve të mundshme partiake në zgjedhje. Anëtari i zgjedhur i Presidencës do të ishte një person partiak, sepse e njëjta shumicë partiake që do ta zgjidhte atë edhe mund ta ndërronte.

* Një kryetar i Bosnjës dhe Hercegovinës. Në këtë variant, janë të mundshme dy zgjidhje të ndryshme. Sipas zgjidhjes së parë, do të ishte një kryetar i BH, i zgjedhur drejtpërdrejt në të gjithë territorin e shtetit nga qytetarët në parimin e "një njeri - një votë". Kjo zgjidhje do të ishte në kundërshtim me dispozitën kushtetuese për konstitutivitetin e tre kombeve etnike dhe për shkak të numrit të madh të votuesve, kryetari gjithmonë do të ishte nga kombi numerikisht më i madhë. Në dispozitat kushtetuese për të qenë anëtar i një kombi tjetër etnik në çdo cikël zgjedhor, ekziston përsëri mundësia e votimit që kombi numerikisht më i madhë për të ndikuar në zgjedhjen e kryetarit të BH nga kombet e tjera. Ky variant është i thjeshtë në procedurën zgjedhore, por është i pazbatueshëm, sepse është në kundërshtim me kushtetutën për konstitutivitetin e barabartë të tre kombeve etnike. Në mënyrë që ky model të funksionojë, është e nevojshme të përcaktohet me kushtetutë që kryetari i Parlamentit dhe Kryeministri të vijnë nga dy kombet e tjera në raport me Presidentin e BH. Në nivel shtetëror, Këshilli i Sigurisë Kombëtare duhet të krijohet si një organ i ri sovran që do të merrte vendime më të rëndësishme për shtetin dhe anëtarët e tij do të ishin kryetari i BH, kryetari i Parlamentit, Kryeministri dhe vendimet do të merreshin me konsensus.

* Një kryetar dhe dy nënkryetarë. Presidenca do të kishte tre anëtarë, por do të funksiononte në dy mënyra në të njëjtën kohë: si shef kolektiv i shtetit dhe si kryetar dhe dy nënkryetarë. Në pozitën e kryetarit të BH, anëtarët e Presidencës do të ndërroheshin. Kushtetuta do të përcaktonte:

1. kompetencat e kryetarit që i kryen në mënyrë të pavarur,
2. kompetencat e dy nënkryetarëve dhe
3. kompetencat mbi të cilat të tre anëtarët vendosin në mënyrë të barabartë me konsensus si Presidencë. Në këtë opsion, organizimi dhe funksionimi i Presidencës do të thjeshtohet, dhe në të njëjtën kohë nuk do të rrezikohet konsensusi për çështjet më të rëndësishme shtetërore (forcat e armatosura, politika e jashtme, etj.). Për Bosnjë dhe Hercegovinën, ky variant do të ishte më optimal, sepse do të rriste efikasitetin e punës së kreut të shtetit, dhe në të njëjtën kohë do të ruante parimin e barazisë së tre kombeve etnike.

* Zgjedhja e drejtpërdrejtë në tre lista zgjedhore⁴⁸ Ideja themelore ishte gjetja e një kompromisi midis modelit të zgjedhjes indirekte dhe direkte të anëtarëve të Presidencës së BiH, në mënyrë të tillë që variantet të bashkohen në një proces zgjedhor prej dy raundesh. Në këtë model, do të kishte dy faza - dy raunde në zgjedhjen e anëtarëve të Presidencës: raundi i parë - zgjedhje indirekte në Asamblenë Parlamentare të Bosnjës dhe Hercegovinës dhe raundi i dytë - zgjedhje e drejtpërdrejtë e anëtarëve të Presidencës (një nga RS dhe dy nga FBH).

Raundi i parë - një zgjedhje indirekte. Partitë politike dhe kandidatët e pavarur aplikojnë për anëtarët e Presidencës së BH në përputhje me Kushtetutën dhe legjislacionin zgjedhor dhe i dorëzojnë kandidaturat e tyre në Komisionin Qendror Zgjedhor, e komisioni ia dërgon Asamblesë Parlamentare të Bosnje dhe Hercegovinës.

Nuk do të kishte karakteristika kombëtare në formularin e aplikimit, një kandidat do të zgjidhej nga territori i Republikës Sërbska dhe dy kandidatët e tjerë nga territori i Federatës së BH, të cilat do të eliminonin diskriminimin ekzistues dhe do të lejonin çdo qytetari me të drejtë për të votuar dhe për t'u kandiduar për postin e anëtarit të Presidencës së Bosnjës dhe Hercegovinës.

Në Dhomën e Popujve në secilin klub kombëtar veç e veç, me shumicë prej 4 delegatësh (ose me konsensus) votohet për kandidatët dhe vërtetohen tre ose dy në listë. Klubi serb nga numri i përgjithshëm i kandidatëve të regjistruar, zgjedh 2 ose 3 kandidatë (kandidatë të partive më të mëdha nga RS - partitë serbe). Me këto zgjedhje përcaktohet lista për raundin e dytë të zgjedhjeve nga të cilat qytetarët e Republikës Sërbska do të zgjedhin drejtpërdrejt një anëtar të Presidencës së BH. Klubi kroat nga numri i përgjithshëm i kandidatëve të regjistruar, zgjedh 2 ose 3 kandidatë (kandidatë të partive më të mëdha në FBH me shenjë kroate - partitë kroate). Me këto zgjedhje përcaktohet lista nga e cila qytetarët e FBH do të zgjedhin drejtpërdrejt një anëtar tjetër të Presidencës së BH. Klubi boshnjak zgjedh 2 ose 3 nga numri i përgjithshëm i kandidatëve të regjistruar (kandidatë të partive më të mëdha nga FBH me shenjë boshnjake - partitë boshnjake).

Klubi i katërt i pakicave gjithashtu do të përcaktonte listën e tij të kandidatëve për vendimmarrje në Dhomën e Përfaqësuesve me të njëjtën procedurë si tre klubet e tjera.

⁴⁸ Ky variant është në funksion të gjyqimit të zbatuar "Sejdic-Finci" dhe zgjedhjen e problemit për anëtar të Presidencës nga Kroatet

Pas votimit në Dhomën e Popujve, Dhoma e Përfaqësuesve (me një shumicë prej 2/3 ose 4/5 të kualifikuar ose ndonjë shumicë tjetër të dakorduar) do të zgjidhte tre nga katër listat, dy për territorin e Federatës së BH dhe një për territorin e Republikës Srpska. Raundi i parë indirekt i zgjedhjeve të anëtarëve të Presidencës së Bosnje dhe Hercegovinës përfundohet me konfirmimin e listës në të dy dhomat e Asamblesë Parlamentare të BiH. Thelbi është se klubi i pakicave ka të drejtë, si klubet e tjera, të kandidojë anëtarin për presidencë në raundin e parë të zgjedhjeve indirekte. Fakti që në fazën e konfirmimit të listës në Dhomën e Përfaqësuesve, kandidati i pakicës ndoshta nuk do të kalonte nuk është në kundërshtim me përmbajtjen e aktgjykimit “Sejdic-Finci”. Pakicave u garantohet pjesëmarrje e barabartë në procesin zgjedhor, por jo edhe zgjedhja. Raundi i dytë - përzgjedhje direkte. Një anëtar i Presidencës do të zgjidhej me zgjedhje të drejtpërdrejta në Republikën Srpska nga një listë të vetme zgjedhore midis 2 ose 3 kandidatësh të miratuar nga klubi serb në Dhomën e Popujve dhe të konfirmuar nga Dhoma e Përfaqësuesve.

Anëtari i dytë i Presidencës do të zgjidhej me zgjedhje të drejtpërdrejta në territorin e Federatës së BH nga një listë e dytë zgjedhore midis 2 ose 3 kandidatëve të përcaktuar nga klubi kroat në Dhomën e Popujve dhe të konfirmuar nga Dhoma e Përfaqësuesve.

Anëtari i tretë i Presidencës do të zgjidhej me zgjedhje të drejtpërdrejta në territorin e Federatës së BH nga lista e tretë zgjedhore midis 2 ose 3 kandidatëve të përcaktuar nga Klubi Boshnjak në Dhomën e Popujve dhe të konfirmuar nga Dhoma e Përfaqësuesve. Do të zbatohej Aktgjykimi i Gjykatës Evropiane të Drejtësisë në çështjen Sejdic-Finci. Kandidatët nga radhët e të tjerave (pakica) mund të kandidojnë për anëtar të Presidencës së BH dhe do të merrnin pjesë në raundin e parë të zgjedhjeve me çka do të eliminohej problemi i diskriminimit kushtetues dhe ligjor.⁴⁹ Dispozita bazë (preambulla) e Kushtetutë së Bosnjës dhe Hercegovinës mbi shtetëndërtimin e tre popujve (serbë, kroatë dhe boshnjakë) nuk do të rrezikohej, sepse tre kombet etnike do të mbeteshin ende subjekte kryesore shtet-ndërtuese.

f) Këshilli i Lartë Gjyqësor dhe Prokurorial. Këshilli Gjyqësor dhe Prokurorial duhet të reformohet pa kompromentuar pavarësinë e tyre për tu bërë më efikas, objektiv dhe

⁴⁹ Gjykimi ne rastin Sejdic-Finci GJEDNJ per permbajtje diskriminuese ne nenet 3 dhe 5 te kushtetutes se BeH

transparent. Në veçanti, do të kishte një Këshill të Lartë Gjyqësor dhe një Këshill të Lartë Prokurorial, dhe këto do të ishin dy organe të veçanta.

Këshilli i Lartë Gjyqësor do të përbëhej nga: anëtarë të gjykatave kushtetuese të entiteteve dhe Gjykatës Kushtetuese të BH (tre nga secila gjykatë kushtetuese) - 9 anëtarë, profesorë universitarë nga fakultete juridike nga fusha të ndryshme juridike - 8 anëtarë dhe 4 anëtarë nga shoqëria e sektorit civil - gjithsej 21 anëtarë.

Këshilli i Lartë Prokurorial do të përbëhej nga: përfaqësues të gjykatave kushtetuese të BH-se (tre nga secila gjykatë) gjithsej 9 anëtar, profesorë universitarë nga fakultetet e drejtësisë - 9 anëtarë dhe 7 anëtarë nga sektori i shoqërisë civile, gjithsej 25 anëtarë.

g) Gjykata e Bosnjës dhe Hercegovinës. Ne kemi folur tashmë për gjykatën në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës, dhe këtu tregojmë aspektet themelore të konfliktit politik në lidhje me këtë institucion gjyqësor. Problemi kryesor është forma e procedurës me dy faza në Gjykatën e Bosnjës dhe Hercegovinës, me të cilën shkelen parimet e drejtësisë në gjykim. Sipas organizimit aktual, Gjykata e BH ushtron juridiksionin e shkallës së parë dhe të dytë - "kadija të gjykon, kadisë ju ankoresh" dhe në këtë mënyrë rrezikohet drejtësia e procedurës. Një problem tjetër që cenon drejtësinë e procedurave është zbatimi i ligjeve të ndryshme për të njëjtat vepra penale. Nga pikëpamja e sundimit të ligjit, nuk është e pranueshme të gjykohet në gjykatat e entiteteve sipas një ligji, dhe në Gjykatën e BH sipas ligjeve të tjera për të njëjtat vepra penale (një shembull tipik është gjykimi për krimet e luftës, disa u gjykuan sipas ligjit penal të BH, dhe të tjerët sipas ligjit penal të ish-Jugosllavisë). Për të arritur parimin bazë të drejtësisë dhe barazisë së të gjithë njerëzve para ligjit, është e nevojshme të ndryshohet statusi i Gjykatës së BH dhe të bëhet gjykatë e shkallës së parë. Për shkallën e dytë, duhet të krijohet një gjykatë e veçant e cila mund të quhet Shkalla e Dytë ose Gjykata Supreme ose të tjera.

h) Gjykata Kushtetuese e Bosnjës dhe Hercegovinës. Për të siguruar barazinë e popujve, do të ishte më mirë të zhvendoset vetoja etnike në fillim të procesit të vendimmarrjes. Në këtë kuptim, juridiksioni i Gjykatës Kushtetuese të BH për të qenë organi i vendimit përfundimtar mbi interesin jetik kombëtar duhet të hiqet. Kur shumica në një nga klubet kombëtare nuk voton për ligjin, atëherë propozimi kthehet për rishikim, sepse klubi kombëtar duhet të jetë organi i vendimit përfundimtar.

Propozimi për ndryshimin e statusit dhe organizimit të Gjykatës Kushtetuese u inicua nga Republika Srpska në kuptimin e ndryshimit të përbërjes së gjykatës dhe rregullave procedurale të vendimmarrjes. Gjykata nuk do të kishte më gjyqtarë të huaj, por nëntë vendas (tre nga RS dhe gjashtë nga Federata e BH) dhe rregullat procedurale do ti përcaktonte Asambleja Parlamentare e BH me Ligj mbi Gjykatën Kushtetuese të BH. Problemi me këtë propozim është se Ligji për Gjykatën Kushtetuese nuk mund të ndryshojë përbërjen e tij, të përcaktuar me Kushtetutë, dhe për këtë arsye ndryshimet në Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës janë të nevojshme.

1.3.2. Republika e Serbisë

a) Decentralizimi i pushtetit. Linja bazë e ndryshimeve kushtetuese në Republikën Srpska duhet të jetë rajonalizimi i saj dhe formimi i bashkësive të komunave si një formë e zgjidhjes së çështjeve rajonale dhe lokale. Sipas parimit të subsidiaritetit, një pjesë e konsiderueshme e kompetencave duhet të transferohen nga organet qendrore republikane në organet rajonale dhe komunale. Gjendja aktuale e centralizmit absolut nuk është koncepti origjinal i Republikës Sërbska. Me decentralizimin, përmes rajoneve dhe forcimin e pozitës së komunave, Republika Srpska do t'i kthehej konceptit të saj demokratik origjinal me pjesëmarrjen e gjerë të qytetarëve në kryerjen e punëve publike. Rajonizimi i Republikës Srpska dhe racionalizimi i Federatës së BiH do të zvogëlonte asimetrinë e këtyre dy entiteteve, do të rriste pjesëmarrjen e qytetarëve në politikat publike, do të rriste publicitetin dhe llogaridhënien e qeverisë dhe në thelb do të zvogëlonte ndikimin e partikratisë. Republika Srpska në formën e saj origjinale ishte një entitet shtetëror e cila përbëhej nga rajonet dhe rrethet që lindën para themelimit të Republika Srpska. Rajonet dhe rrethet ishin, në një farë kuptimi, entitete përbërëse në formimin e Republikës Sërbska, sepse duke bashkuar territoret e rajoneve dhe rretheve, u formua territori i Republika Srpska. Heqja e rajoneve dhe rretheve dhe vendosja e një centralizimi të fortë nuk erdhi nga vullneti i popullit, por nga përpjekjet e Qeverisë për të përqendruar të gjithë pushtetin administrativ në duart e saj. Pas nënshkrimit të Marrëveshjes së Dejtonit, ishte logjike që rajonet dhe rrethet të ktheheshin në sistemin

kushtetues dhe organizimin e Republikës Sërbska, por as ekzekutivi dhe as partia në pushtet nuk ishin të prirur për ta bërë këtë.

b) Përgjegjësia kushtetuese e Kryetarit dhe nënkryetarit të Republikës. Kushtetuta do të përcaktonte përgjegjësinë e Kryetarit dhe nënkryetarit sipas Kushtetutës dhe mundësinë që Asambleja Kombëtare të fillojë procedurën e revokimit të saj me shumicën prej 2/3, dhe vendimin do të merrte Gjykata Kushtetuese (vendimi si në Federatën e BH).

Kushtetuta do të duhej të përcaktojë kompetencat e dy nënkryetarëve, sepse pozicioni i tyre aktual është i pakuptimtë. Ushtrimi i një funksioni të lartë shtetëror pa kompetenca të përcaktuara kushtetuese për atë funksion është në vetvete kontradiktore. Sipas vendimeve aktuale kushtetuese, dy nënkryetarët janë ndihmës presidentë.

c) Pushteti legjislativ. Këshilli i Popujve duhet të shfuqizohet dhe roli i tij do të merrej nga Asambleja Kombëtare njëdhomëshe si edhe në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës.

d) Gjykata Kushtetuese. Këshilli për Mbrojtjen e Interesit Vital Kombëtar në Gjykatën Kushtetuese do të shfuqizohej dhe Gjykata Kushtetuese nuk do të ishte më organi i vendimit përfundimtar për vlerësimin e shkeljes së interesit vital kombëtar.

e) Vetëqeverisja lokale. Kushtetuta do të përcaktonte pozicionin e vetëqeverisjes lokale në bazë të Konventës Evropiane për Vetëqeverisjen Lokale. Ligji ekzistues për vetëqeverisjen lokale do të shfuqizohet, pasi me të kufizohet vetëqeverisja dhe favorizohet administrata. Ndryshimet kushtetuese duhet të shkojnë në drejtim të vendosjes së një ekuilibri midis administratës shtetërore dhe vetëqeverisjes popullore.

1.3.3 Federata e Bosnje –Hercegovinës

a) Kompetencat në fushën e policisë duhet të jenë në nivelin e Federatës së BH për shkak të kuadrit të unifikuar juridik, burimeve materiale dhe funksionimit më efikas. Policia do të mbetet akoma e organizuar sipas kantoneve, por nuk do të funksiononte si polici kantonale, por si polici federale në kanton.

b) Kompetencat në fushën e arsimit të lartë duhet të jenë në nivelin e Federatës së BH, sepse në atë mënyrë mund të ndërtohet një sistem unik i arsimit të lartë.

c) Parlamenti i Federatës së BiH. Dhoma e Popujve do të duhet të shfuqizohet, në mënyrë që parlamenti të jetë njëdhomësh dhe në të njëjtën kohë të ushtrojë kompetencat si

Dhomë e Qytetarëve ashtu edhe e Popujve (zgjidhje identike si në nivelin e Republika Srpska dhe në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës).

d) Gjykata Kushtetuese e Federatës së BH. Ashtu si në Republikën Srpska dhe në nivelin e Bosnjës dhe Hercegovinës, kompetencat e Gjykatës Kushtetuese për të vendosur mbi interesat vitale kombëtare duhet të jenë jashtë fuqisë/ të revokohen.

e) Kuvendet dhe pushteteti ekzekutiv i kantoneve. Për shkak të numrit të madh të administratës dhe zyrtarëve shtetërorë, ky entitet nuk është funksional dhe prandaj ndryshimet kushtetuese janë të nevojshme, të cilat do të rezultojnë në një efikasitet më të madh të qeverisë duke ulur shpenzimet e administratës shtetërore. Kantonet duhet të jenë bashkësi politike të komunave që i përbëjnë ato dhe në të cilat trajtohen çështjet e përbashkëta dhe politikat publike të një rrethi të caktuar të mbuluar nga kantoni.

Kuvendi i Kantonit. Zgjidhja aktuale kushtetuese për zgjedhjen e drejtpërdrejtë të deputetëve në kuvendin kantonial duhet të shfuqizohet. Në vend të deputetëve të zgjedhur, Asambleja Kantonale do të përbëhet nga delegacionet e kuvendeve komunale nga radhët e këshilltarëve të zgjedhur. Legjitimiteti i deputetëve të zgjedhur sipas vendimit aktual nuk është më i madh se legjitimiteti i këshilltarëve të zgjedhur në kuvendet komunale. Delegacionet e kuvendeve komunale do të kishin obligime ndaj bashkësive lokale që ata përfaqësojnë, dhe këtu është i mundur mandati i ndryshueshëm që më shumë këshilltarë që mund të jenë delegatë në disa raste - anëtarë të kuvendit kantonial. Nuk do të ketë zgjedhje të veçanta për kuvendet kantonale, dhe shpenyimet do të zvogëlohen, pasi këshilltarët do të kompensohen në bashkësitë lokale.

Kryetari i Asamblesë Kantonele do të zgjidhet gjithashtu nga anëtarët e shumicës prej dy të tretave të Asamblesë Kantonale dhe do të kryente funksionin e Kryetarit të Kantonit.

Pushteti ekzekutiv kantonial do të ketë një rol koordinues midis ekzekutivit komunal dhe do të ketë kryetarin dhe sekretariat profesional, ndërsa anëtarët e tjerë do të delegohen nga administrata komunale. Thelbi është se kantonët mbajnë kompetencat që mund të kryejnë në mënyrë efektive dhe se aktivitetet e tyre të jenë në funksion të arritjes së interesave të përbashkëta të bashkësive lokale (komunave).

Edhe pse ende nuk ka një pajtueshmëri për ndryshimet kushtetuese në Bosnjë dhe Hercegovinë, ato do të ndodhin me kalimin e kohës si një përmirësim i bazës kushtetuese

ekzistuese. Eliminimi i jologjishmërisë në kushtetutën ekzistuese, integrimi i të gjitha anekseve në një kushtetutë, ndryshimet kushtetuese nga nevoja e integritetit evropian, përfaqësojnë drejtimit e mundshme në të cilat ndryshimet kushtetuese do të ndodhin në periudhën e ardhshme.

Faza themelore e ndryshimeve kushtetuese është përmirësimi i përmbajtjeve të reja kushtetuese në parimet themelore ekzistuese: integriteti i shtetit të Bosnjës dhe Hercegovinës, sistemi federal, konstitutiviteti i tre kombeve etnike dhe sundimi i ligjit.

2. Shpaketimi (rihapja) - mohimi i Marrëveshjes së Dejtonit

Pas tre vjet negociatash dhe ndërmjetësimi nga bashkësia ndërkombëtare, me Marrëveshjen e Dejtonit u arritën kompromise midis koncepteve konfliktuale kombëtare. Kompromiset e ndërtuara në Marrëveshjen e Dejtonit me nënshkrimet e veta e pranuan përfaqësuesit e të tre kombeve nga BH, shtetet fqinje dhe fuqitë e mëdha si garantues.

Me mohimin e Marrëveshjes së Dejtonit (ska Bosnjë, ska Republika Srpska, etj.) vëhen në rrezik themelet mbi të cilat funksionon Bosnja dhe Hercegovina, entitetet e saj dhe popujt shtetndërtues. Në njëzet vitet e fundit, janë shprehur dy koncepte të mohimit të Marrëveshjes së Dejtonit: 1. unitarizimi, i cili do të paraprihej nga rajonalizimi si një fazë e ndërmjetme, dhe 2. shpërbërja, e cila do të paraprinte nga konfederalizimi si një fazë e ndërmjetme. Është mosmirënjohëse të precizosh nëse bëhet fjalë për koncepte, plane dhe politika të përmendura të cilat që përfundimisht do të hapeshin në periudhën e ardhshme, apo nëse bëhet fjalë për politika populiste me qëllim të fitimit të mbështetjes dhe qëndrimit në pushtet.

Kapitulli III

INTERVISTA

Ju lutem që të përgjigjeni në pyetjet e mëposhtme, përgjigjet e të cilave do të më shërbejnë për të zënë time të magjistratures në programin për Diplomaci me titull

“Marreveshja e Dejtonit: Sfıdat dhe zgjidhja e mundshme e problemeve nderetnike ne Bosnje e Hercegovine” nen mentorimin e prof.Abdulla Azizi prane Fakultetit te Shkencave Shoqerore Bashkekohore ne Universitetit te Evropes Juglindore ne Tetove, Republika e Maqedonise se Veriut..

1. A mendoni se Marrevëshja e Dejtonit ka arritur objektivin e saj?
2. Cilat veprime te tre popujve shtetformues ne BeH jane ne dem te Marreveshjes se Dejtonit?
3. A është Marreveshja e Dejtonit e një penges për integrimin evropian të Bosnje dhe Herzegovinës?
4. A mendoni se BeH i duhet nje zgjidhje tjeter me ndryshe nga Marreveshja e Dejtonit?
5. Sipas jush cila do te ishte zgjidhja me e mire per BeH?

Pergjigjet dhe mendimet nga profesori Elmir Sadikoviq

1. Marrëveshja e Dejtonit nuk është e suksesshme dhe nuk do të ketë në të ardhmen derisa të zgjidhet çështja e stabilitetit politik.
2. Republika Srpska, Republika e Bosnjës dhe Hercegovinës dhe Federata e BiH
3. Marrëveshja e Dejtonit nuk është pengesë për integrimin evropian, sepse ajo përfshin interesat jetike të boshnjakëve, serbëve dhe kroatëve. Prandaj, kushtetuta e tij nuk është një kategori e imponuar anglo-saksone, por një kompromis i koncepteve të ngjeshur shtetformues nga Bosnja dhe Hercegovina.
4. Një vend si Bosnja dhe Hercegovina ka nevojë për një marrëveshje të re që zbret në klasat e sotme sunduese vendase.
5. çështja e ndarjeve të entiteteve nuk mund të konsiderohet ende një status i zgjidhur dhe as nuk mund të diskutohet derisa klasat në pushtet të partisë boshnjake të bashkohen.

Pegjigje dhe mendimet nga politikani Vedran Jakupoviq:

1. Marrëveshja e Dejtonit mund të konsiderohet e suksesshme sepse e ndaloi luftën në Bosnje dhe Hercegovinë derisa pala tjetër e përfundoi me sukses sepse çështja e entitetit nuk u zgjidh.
2. Serbët, boshnjakët dhe kroatët janë pjesë e entitetit
3. Marrëveshja e Dejtonit nuk është pengesë për integrimin evropian të Bosnjë-Hercegovinës dhe për këtë arsye nuk ka asnjë kontradiktë që do ta vështirësonte atë për të gjithë komunitetin evropian. Në këtë mënyrë, integrimi në Bashkimin Evropian do të ndryshojë sistemin e përgjithshëm juridik dhe politik dhe do të shfuqizojë shtetin partiak dhe do të vendosë shtetin e së drejtës.
4. Marrëveshja më e mirë për Bosnjën dhe Hercegovinën do të arrihej vetëm me marrëveshje të brendshme të shtetit pa ndërhyrjen e faktorëve të huaj të shteteve të tjera.
5. Çështja e ndarjes në tre subjekte është ende një faktor i pazgjidhur, të paktën tani për tani, pasi do të mposhte një sistem tjetër politik që do të pengonte pushtetin kushtetues.

Pergjigjet dhe mendimet nga profesori Suad Kurtqehajiq

1. Nga aspekti i sundimit të ligjit, Marrëveshja e Dejtonit është e suksesshme sepse e ndaloi luftën, por nuk i zgjidhi të gjitha çështjet politike të shtetit dhe kështu Dejtoni ishte i pasuksesshëm për shtetin e Bosnjës dhe Hercegovinës.
2. Tre entitete i japin Bosnjë-Hercegovinës boshnjakëve, serbëve dhe kroatëve.
3. marrëveshja e datës nuk është pengesë për procesin e mëtejshëm të integrimit evropian, sepse nuk është në të vërtetë një marrëveshje ndërkombëtare e bazuar në Konventën e Vjenës në të drejtën e kontratave, sepse subjektet nuk e kanë formuar Bosnjën dhe Hercegovinën me një marrëveshje ndërkombëtare.
4. Se një marrëveshje e dytë do të ishte e nevojshme për shtetin e Bosnje dhe Hercegovinës nëse çështja e ndarjeve të entiteteve do të zgjidhej në radhë të parë
5. Ende nuk është e mundur të diskutohet kjo temë për ndarjen në tre subjekte të barabarta, kjo nuk është një çështje e pazgjidhshme por është ende në fazën e mbetur të shqyrtimit.

PERFUNDIMI

Ndërtimi i paqes dhe stabilitetit në Bosnjes dhe Herzegovinës mbetet një nxitës kryesor për ndryshim, pasi qeverisja e mirë, respekti për sundimin e ligjit, mbrojtja e pakicave, elasticiteti i shoqërisë dhe transformimi i kulturës politike janë elemente themelore të Sistemit Evropian. Sidoqoftë, siç ka demonstruar ky studim, konsolidimi i paqes dhe stabilitetit veçanërisht në drejtim të zhvillimit të një kulture politike demokratike dhe largimit nga një kulturë e varësive, është një proces i gjatë dhe i vazhdueshëm që aktualisht po vuan nga ngecja potencialisht e rrezikshme. Ekspertët kanë vënë në dukje vazhdimisht nevojën që Sistemi Evropian të marrë parasysh se cilat reforma duhet të promovohen, me cilët aktorë të angazhohen dhe si të merren me elitat penguese dhe prishësit e procesit të ndërtimit të paqes. Përmes politikës së saj mbi kushtëzimin, Sistemi Evropian ka mundësinë të lavdërojë dhe premtojë, ndërsa në të njëjtën kohë të shfrytëzojë dhe të nxisë ndryshimin. Sidoqoftë, frika nga paqëndrueshmëria dhe dështimi për të imagjinuar alternativat, argumentojnë studiuesit, e kanë kthyer një agjent të status quo-së dhe kanë krijuar pritshmëri joreale në Ballkanin Perëndimor. Ndërsa Bosnja dhe Hercegovina pret opinionin e Komisionit Evropian për aplikimin e tij në Unionin Evropian. Sa i përket Kosovës, është e vetmja që ka mbetur në harresë. Ky studim gjithashtu tregon kufijtë e ndërhyrjes së jashtme, përfshirë mbështetjen e Unionit Evropian, në ndërtimin e paqes dhe stabilitetit pas konfliktit në Ballkanin Perëndimor dhe tregon përgjegjësinë e udhëheqësve politikë në Ballkanin Perëndimor. Mbështetja financiare e Unionit Evropian, kriteret dhe politika e sigurisë, nuk mund të ndryshojnë vetë lojërat e fuqisë së etnonacionalizmit që ende strukturojnë politikën e brendshme në Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Kosovë, si dhe ndërveprimet politike midis Kosovës dhe Serbisë. Përfundimisht, qasja e Sistemit Evropian për ndërtimin e paqes dhe stabilitetit në

rajon është një skenar. Lidhjet gjeografike, historike, kulturore, politike dhe ekonomike midis Sistemit Evropian dhe rajonit duhet të jenë të mjaftueshme për një nxitje për angazhim dhe veprim për të ndërtuar paqen dhe stabilitetin e qëndrueshëm pozitiv në gjithë balkan dhe për të plotësuar pjesën enigmatike të humbur të Evropës në Sistemit Evropian.

CONCLUSION

Building peace and stability in Bosnia and Herzegovina remains a key driver for change, as good governance, respect for the rule of law, protection of minorities, resilience of society and the transformation of political culture are fundamental elements of the European System. However, as this study has demonstrated, consolidating peace and stability, especially in terms of developing a democratic political culture and moving away from a culture of dependency, is a long and ongoing process that is currently suffering from potentially dangerous stalemate. Experts have consistently noted the need for the European System to consider which reforms should be promoted, which actors to engage with, and how to deal with obstructive elites and disruptors of the peacebuilding process. Through its policy on conditionality, the European System has the opportunity to praise and promise, while at the same time exploiting and promoting change. However, fears of instability and failure to imagine alternatives, the researchers argue, have turned him into a status quo agent and created unrealistic expectations in the Western Balkans. Bosnia and Herzegovina awaits the opinion of the European Commission on its application to the European Union. As for Kosovo, it is the only one that has remained in oblivion. This study also shows the limits of external interference, including the European Union's support, in building post-conflict peace and stability in the Western Balkans, and demonstrates the responsibility of political leaders in the Western Balkans. The financial support of the European Union, the criteria and the security policy, can not change the very power games of ethno-nationalism that still structure the domestic politics in Bosnia and Herzegovina and Kosovo, as well as the political interactions between Kosovo and Serbia. Finally, the European System's approach to building peace and stability in the region is a scenario. The geographical, historical, cultural, political

and economic links between the European System and the region must be sufficient for an impetus for commitment and action to build positive peace and lasting stability throughout the Balkans and to make up for the lost enigmatic part of Europe in European system.

6. BIBLIOGRAFIA

1. Bađun, M., 2004 *Pridruživanje BIH Europskoj uniji: izazovi institucionalnih prilagodbi*, Institut za javne financije i Zaklada Friedrich Ebert, Sarajevo, 2004., str. 125-157
2. Branimir CRLJENKO, "Hrvatska Istra – njene sjeverne i zapadne granice", *Rovinjski obzori*, 40/2003
3. Davor VIDAS,; *Međunarodno pravo je crta ispod koje se ne ide*, Beograd 2009.
4. Despot, Z., Cvek, M., članak u *Večernjem listu* pod nazivom «Geodet Seissel ima tajne adute za međunarodnu arbitražu», 17. lipnja 2000
5. Gazde, S., razgovor s prof. Vukasom pod naslovom "Granice u Piranskom zaljevu i ribari su dobro znali", *Slobodna Dalmacija*, 28. 01. 1998
6. Gounaris, E., "The Extension and delimitation of sea areas under the sovereignty, sovereign rights and jurisdiction of coastal States", *Essays on the New Law of the Sea*, Prinosi, 1985
7. Grubiša, D., 2009.: *Politički sustav EU i europeizacija hrvatske politike – iskustva i pouke* petog
8. Jagota, S. P., *Maritime boundaries*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, Lancaster, 1985
9. Jure KRIŠTO, "Od slavenstva do jugoslavenstva: suradnja hrvatskih i slovenskih krugova u Katoličkom pokretu", *Pilar* 7-8, Zagreb 2009
10. Lacoste, Y., 2000.: *Rivalries for Territory*, *Journal of Geopolitics*, vol. 5, br. 2, str. 120-158
11. Mario SOŠIĆ, "Crkvene granice u Istri; Neosporno svjedočanstvo hrvatske granice na kanalu Sv. Odorika", *Hrvatsko slovo*, listopad 2004
12. Miljenko BREKALO, *Suverenitet Republike Hrvatske 1990.-1998.*, Osijek 2009

13. Mladen KLEMENČIĆ, Vesna KUŠAR, Željka RICHTER, "Promjene narodnosnog sastava Istre. Prostorna analiza popisnih podataka 1880-1991.", Društvena istraživanja, Zagreb
14. Ott, K., 2005.: Hrvatska i Europska unija: pridruživanjem do promjena. U: Ott, K. (ur.), *Pridruživanje Europskoj uniji: ususret izazovima pregovora*, Institut za javne financije i Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2004., str. 1-28
15. PETAR KUREČIĆ, Ugroze europeizacije Hrvatske: geopolitičko suparništvo i unutarnje prepreke strukturnim reformama
16. Petar STRČIĆ, "O nekim nacionalno-političkim pitanjima hrvatske Istre u XIX i XX stoljeću", *Acta Historiae I.*, Kopar – Milje 1993
17. proširenja, izlaganje sa znanstvene konferencije Politički sistem Europske unije i europeizacija hrvatske politike, CES i Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
18. Simoniti, I., Sotlar, M., "The Land Boundary Between the Republic of Slovenia and Republic of Croatia and the Negotiations on the Maritime Boundary delimitation", *JIR*, 1996
19. Stipan TROGRLIĆ, "Hrvatsko-slovenska granica i Katolička crkva u Istri (1945.-1977.)", *Studija Ekspertiza hrvatsko-slovenskih odnosa (dalje: Studija)*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2009
20. TATJANA TOMAIĆ, *Kriza međunarodnih odnosa – studija slučaja: BIH– Srbija granica u Istri* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Pula, Sarajevo 2011.
21. Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti srbskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb 2006
22. Friedrich Ebert, Zagreb, 2006., str. 333-371
23. Vidas, D.: *The UN Convention on the Law of the Sea, the European Union and the Rule of Law. What is going on in the Adriatic Sea?*, Fridtjof Nansen Institute Report, 12/2008
24. Vukas, B., "The LOS Convention and Sea Boundary Delimitation", u: *Essays on the New Law of the Sea 2*, Prinosi, 1985
25. Weil, P., "Geographic Consideration in Maritime Delimitation", u: Charney, Aleksander (ur), *IMB*, sv. 1, 1993.